

İKİNCİ ANALİTİKLER IŞIĞINDA ARİSTOTELES’İN DOĞA FELSEFESİNİN BİLİMSEL DEĞERİ ÜZERİNE BİR SORUŞTURMA

AN INQUIRY INTO THE SCIENTIFIC VALUE OF ARISTOTLE'S NATURAL PHILOSOPHY IN THE LIGHT OF THE SECOND ANALYTICS

Mehmet Özgür ERENLER

Necmettin Erbakan Üniversitesi

erenlerozgur08@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8446-5686

Öz

Aristoteles, genel kaniya göre bir sistem filozofu olarak kabul edilir ve birçok farklı konuda sistemini tamamlayıcı eserler ortaya koymuştur. O, felsefi sistemini şekillendirmeye mantık ilmiyle başlamıştır. Bir başka deyişle Aristoteles’in felsefe görüşleri aynı zamanda kurucusu da olduğu mantık üzerine yerleştirilmelidir. Aristoteles’in *Organon* ismiyle bilinen mantık külliyyatının merkezinde, özgünlüğü ve kendi döneminden önce benzerinin yazılmaması dikkate alınınca, ilk bilim felsefesi metni sayabileceğimiz *İkinci Analitikler* (*Analütikôn Hūsterôn*/*Analytica Posteriora*) isimli eser yer alır. Bahsi geçen metinde ‘*apodeiktik*’ adıyla meşhur olan bilimsel kanıtlama yöntemini ortaya koymuştur. Bu yöntem, bilim tarihine damgasını vurmuştur. İslam felsefe geleneğinde ‘*burhân*’ olarak da anılan *apodeiktik* yöntem, tümevarım ve tümdengelim in işbirliğiyle işleyen bir bilimsel yöntemle denk düşer. Kesinliği arama tekniği bakımından diyalektik ve sofistik kıyasa üstün gelen *apodeiktik* yöntemle uygun kıyasın belli şartları taşıması gerekmektedir. Bu durumda “Aristoteles’in doğa felsefesi kapsamındaki eserlerinde kullandığı öncüller ve ulaştığı sonuçlar *apodeiktik* yöntemle uygun bir kıyasın şartlarını taşıyor mu?” sorusu gündeme gelir. İnceleme sonucunda, Aristoteles’in *apodeiktik* yöntemini, doğa felsefesi kapsamında, özellikle kozmolojiye dair yorumlarında tutarlı bir şekilde işletemediği saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Apodeiktik*, Burhân, Doğa Felsefesi, Kesinlik, Mantık.

Abstract

Aristotle is generally considered a systems philosopher and has produced works that complement his system on many different subjects. He began shaping his philosophical system with the science of logic. In other words, Aristotle's philosophical views should be based on logic, of which he is also the founder. At the center of Aristotle's logical corpus known as the *Organon* is the *Second Analytics* (*Analytica Posteriora*), which, considering its originality and the fact that no similar work had been written before his time, can be considered the first text on the philosophy of science. In this text, he introduced the scientific method of proof known as 'apodeictic'. This method has left its mark on the history of science. The apodeictic method, also known as 'burhan' in the Islamic philosophical tradition, corresponds to a scientific method that operates through the collaboration of induction and deduction. In terms of the technique of seeking certainty, the apodeictic method, which is superior to dialectical and sophistical syllogisms, requires that the syllogism in accordance with it fulfills certain conditions. This raises the question: "Do the premises and conclusions used by Aristotle in his works on natural philosophy meet the conditions for a syllogism consistent with the apodeictic method?" The study concludes that Aristotle did not consistently apply the apodeictic method within the scope of natural philosophy, particularly in his interpretations of cosmology.

Keywords: Apodeictic, Burhan, Natural Philosophy, Certainty, Logic.

GİRİŞ

Aristoteles, “İnsanlar, doğal olarak bilmek isterler.” der (Aristoteles, 2021b, s. 107). Fakat bilginin imkânı hem onun yaşadığı dönemde hem de sonraki süreçte tartışma yaratmıştır. Şayet bilgi mümkün kabul edilirse, “her bilgi adıyla anılan veri, bilimsel bilgi (episteme) midir?” sorusuyla yüzleşiriz. Kuşkusuz her veri, bilgi kıymeti bakımından eşdeğer değildir. Bilginin kesinliği, o bilginin kıymetini belirleyici bir ölçü sayılabilir. Kesin bilgiyi (bilimsel bilgi) elde etmenin mümkün olduğunu düşünen Aristoteles, *apodeiktik* yöntemi teklif etmiştir. Şayet böyle düşünmemiş olsa ne bir bilimsel yöntem arayışına girer ne de böyle bir yöntem önerirdi. Buradan hareketle Aristoteles, “bilimsel bilgi nedir?” ve “bu bilgi türü nasıl elde edilir?” sorusuna özgün diyebileceğimiz bir açılım yapmıştır.

İslam felsefe geleneğinde “*burhân teorisi*” ismiyle meşhur olan “*apodeiktik yöntem*” ne anlama gelmektedir? Öncelikle bu sorunun cevabını vermek gerekir. Birinci bölümde bu sorunun cevabı aranacaktır. *Apodeiktik* yöntemin ne olduğunu ortaya koymamız çalışmanın çerçevesini belirleyecektir. Dolayısıyla bu çalışma kapsamlı bir literatür taraması sunmayı amaçlamamaktadır. İkinci bölümde *İkinci Analitikler*’e bağlı kalarak, orada çizilen çerçeve ışığında “Aristoteles, öne sürdüğü bilim kuramına, doğa felsefesinde bağlı kalmış mıdır?” sorusu irdelenecektir. Onun doğa felsefesi görüşlerini modern bilim ölçütleriyle değil de kendi ortaya koyduğu bilim kuramı çerçevesinde kalarak sorgulamak bu çalışmanın amacını ve sınırlarını oluşturacaktır.

ARİSTOTELES’İN BİLGİ KURAMI

Aristoteles’in epistemolojisi mantığıyla iç içedir. O, bilginin neliği hakkında görüşler öne sürdüğü gibi bir bilim kuramı da teklif etmiştir. *İkinci Analitikler* (*Analütikôn Hüsterôn/Analytica Posteriora*) isimli eser onun bilim kuramını ortaya koyar. *İkinci Analitikler*, *Organon* olarak anılan mantık kitaplarının merkezinde duran eserdir. Saffet Babür’e göre *İkinci Analitikler* ilk bilgi-kuramı kitabı olarak kabul edilmiştir (bkz. Babür, Giriş, Aristoteles, 2022, s. 5). Bahsi geçen eseri, bilim felsefesinin kurucu metni sayabilir ve Aristoteles’i ilk bilim teorisyeni olarak anabiliriz (Atademir, 2019, s. 64; Kaya, 2020, s. 64; Losee, 2001, s. 14). Eserin bir diğer hususiyeti ise sadece tutarlılıkla değil aynı zamanda doğru olanı kanıtlamayla ilgilenen bir mantık geliştirmiş olmasıdır (Ross, 2011, s. 47). Neticede bu eser Aristoteles’in kesinliğe giden yöntemi soruşturduğu kısa fakat yoğun bir metin olma özelliği taşır.

Aristoteles'ten önce bilginin kıyas formunda, tümdengelsel olarak ele alınışında temelde iki eğilim mevcuttu ki bunlar; “diyalektik” ve “sofistik (eristik)” idi. Bilimsel bir düşüncenin koşullarını yerine getirmeyen akıl yürütme biçimlerinin kusurlarını fark eden Aristoteles, *apodeiktik* yöntemle, bu iki kıyas tarzını aşan yeni ve özgün bir açılım yapmıştı. O, kıyası şöyle tarif etmiştir: “Kıyas bir söz d r ki bu söz içinde bazı şeyler konulmuş olmakla onlardan farklı bir başka şey, konulan şeyler vasıtasıyla zaruri olarak çıkar.” (Aristoteles, 1996b, s. 3). Biçim bakımından geçerli bir kıyasta kabul edilen öncüllerden, sonucun zorunlu olarak çıkıyor oluşu bazı sofistler tarafından kötüye kullanılmıştı. Sofistler, sofistlik tarzdaki kıyası kurnazca kullanıyorlardı. Bu aynı zaman sofistliğı oluşturan diyalektiğin kötüye kullanılabilirliğıydi. Diyalektiğin kötüye kullanımıyla ortaya çıkan sofistlik akıl yürütme, polemiklere sebep olmuştu. Platon'un diyaloglarındaki kurgudan anladığımızı göre Aristoteles'ten önce Sokrates, sofistlik tarzdaki kıyasın yarattığı polemiklere  are olması ve doğru bilgiye ulaştırması için diyalektiğı yaygın bir şekilde kullanıyordu.

Diyalektik bir akıl yürütme, sanılarla (*doxa*) bezelidir. Diyalektik, genelde olası, *me   r t* (yakini olmayan fakat insanların bir bölümü veya geneli tarafından kabul edilegelen önermeler) ya da *m ssellem t* yani rakibi mağlup etmek için doğru kabul edilen önermelerle ilerleyen, spe  latif karaktere sahip akıl y r tmelerdir. Aristoteles diyalektik kıyası, “Olası öncüllerden netice çıkaran kıyas” şeklinde tarif etmektedir (Aristoteles, 1996b, s. 3).

Diyalektiğin kullanıldığı bir mecliste rekabet havası ve üstün gelme niyeti ister istemez hazırdır. Diyalektik biçimde ilerleyen bir diyalog, profesyonel olmaktan öte gündelik bir hüviyete sahiptir. Aristoteles, diyalektik m nakaşadaki düzensiz, gündelik ve yetersiz yönü görüyordu. Diyalektik, onun için tatmin edici değildi. Aristoteles bir yerde şöyle der: “Diyalektik akıl yürütmeyi kötüye kullananlar, olayları gözlemekten vazgeçtiler.” (Aristoteles, 1990, s. 24). Sadece tartışarak hakikatin açığa çıkarılabileceğini düşünenler diyalektik ile yetindiler. Bu sebeple diyalektik yöntemin olayları gözlemlemeyi ıskalayan bir yönü bulunabilmektedir. Aristoteles -yukarıdaki tarifine göre- gözlem üstüne inş a edilecek bir diyalektiğı, “iyi/iyiye kullanılmış diyalektik” diye anardı. Olayları gözlemek, doğa bilimcilerin yöntemidir. İyonyalı doğa bilimcilerin açtığı çığır Platon ve Sokrates tarafından beyhude bir uğraş olarak görüldü ve terk edildi, yerine gözlemi yapmayı bırakan diyalektik bir uğraş yerleştirilirdi. Özünde Aristoteles, İyonyalı doğa bilimcilerin fiziğı merkeze alan perspektiflerine yaklaşıacak ve onu sistemli, profesyonel bir yöntem haline getirme çabası verecektir. Bu noktada diyalektiğin Aristoteles için bütünüyle terk edilmesi gereken bir şey

olmadığını da eklemek gerekir. Platon diyalektiği, felsefenin ta kendisi veya en azından metodu olarak değerlendirir. Aristoteles, Platon gibi düşünmese de diyalektiğin yararlı ve evrensel olduğunu ifade etmiştir (Aristoteles, 1996b, ss. 5-6, 2021c, s. 6).

Bir diğer kıyas çeşidi olan sofistik kıyasa gelirsek, Aristoteles onu şöyle tarif etmiştir: “Olası görünmekle beraber, gerçekte olası olmayan sanılardan hareket eden kıyas, bir de olası sanılardan veya olası görünen sanılardan başka netice çıkaran kıyas eristiktir.” (Aristoteles, 1996b, s. 4). Aynı pasajda sofistik kıyasın, neticeye ulaştırmadığı halde sözde netice çıkardığını dile getirir. Sofistik kıyasın bir bölümü, mantıksal doğru vargılar olabilirken kalan kısımlar sadece öyleymiş gibi görünür veya gösterilir (Aristoteles, 2007, s. 7). Aristoteles bu ikincisini *paralojiler* (*safsata*) olarak anar. Bu kıyas tipinde öncüller, ne *apodeiktik* yöntem özellikleri taşır ne de olası öncüllerden hareket eder (Aristoteles, 1996b, ss. 4-5). *Paralojilerde* doğru olmayan önermelerden başlayarak kıyas kurulur (Aristoteles, 1996b, s. 5). Bu durumda kıymeti bakımından diyalektik kıyas, sofistik kıyastan; sofistik kıyasın ilk bölümü de *paralojilerden* üstündür; *apodeiktik* yöntem (bilimsel kıyas) ise hepsinden üstün, sağlam ve en güvenilir olanıdır. *Apodeiktik* yöntem, diyalektiği çağdışı kılmıştır (Ross, 2011, s. 104).

Aristoteles, kesinliği arıyordu. Bu zorunlunun (başka türlü olamayanın, aksi mümkün olmayanın) bilgisiydi. Matematikteki gibi *yakiniyyât* türü zorunlu öncüllerden (aksiyom), isbat (tanıtlama) yoluyla gerçeğe nüfuz etmek istiyordu. Bir bilginin kesinliğini, izlenen araştırma yöntemi belirlediği kadar, o bilginin nesnesinin mahiyeti de belirler. Matematik, fizikten daha kesin bir bilimdir. Nitekim Aristoteles matematiği ideal ve yetkin bilimin örneği olarak görmektedir (Atademir, 2019, s. 133). Oradaki kesinlikten etkilenmiş, bilim teorisinde matematiğin kesinliğini örnek almıştır. Fakat her şeyde (özellikle olgusal düzlemde) matematiğin kesinliğini aramamak gerektiğinin farkındadır (Aristoteles, 2021b, s. 182). Aristoteles, *apodeiktik* yani bilimsel tanıtlamayı/kanıtlamayı, bilgi veren kıyas olarak tanımlar (Aristoteles, 2022, s. 10). Bahsi geçen bilgi sıradan bir bilgi değil, kanıtlanmış ‘bilimsel’ bilgidir. Aristoteles terminolojisinde tanıtlama, bilimsel kıyas anlamına gelmektedir (Ross, 2011, s. 80). *Apodeiktik*, olana dair ve nedene dair şeklinde iki kısma ayırır (Aristoteles, 2022, s. 27). Ana hedef nedenin bilgisine ulaşmaktır.

Bir kıyas *apodeiktik* yöntemine uygun bir kıyas olacaksa, zorunlu öncüllerden dolayı oluşmalıdır (Aristoteles, 2022, s. 14). *Apodeiktik* ideal formu, tasımın birinci şeklinin, birinci alt formu (*Barbara*) ile yapılandır (Tekin, 2017, s. 103). *Burhâni* bilgi, tümel olan üzerine ve tümel olanla yapılır (İbn Rüşd, 2022, s. 107). Zira matematik bilimler bu şekli kullanır (İbn

Rüşd, 2022, s. 72). *Burhânın* yani *apodeiktiğin* amacı, -tıpkı matematikteki gibi- kesin öncüllerden kesin sonuca yani yeni kesin bilgiye erişmedir.

Aristoteles'e göre bilmenin iki temel yöntemi vardır, bunlar: tümevarım ve tanıtlamadır (Aristoteles, 2022, ss. 10, 32). Tümevarımda tekilin bilgisi hareket noktası olarak alınır. Tümevarım için düşünürsek tekler açıktır. Fakat tümel, duyuşal olarak doğrudan algılanamaz, soyutlamanın bir sonucudur. Duyu ve akıl birlikte hareket edip, tümeli ve buradan hareketle öncülü ortaya çıkarmış olur. Bu öncüllerle kıyas kurulduğunda tanıtlamaya dayalı bilimsel bilgi elde edilir (Özcan, 2016, s. 369). Tümevarımın sonucunda *nous* ile çıkarsanan ilke, tündengelim aşamasında yeni problemlere uygulanır. Bu durum tümevarım ve tündengelim işbirliğidir.

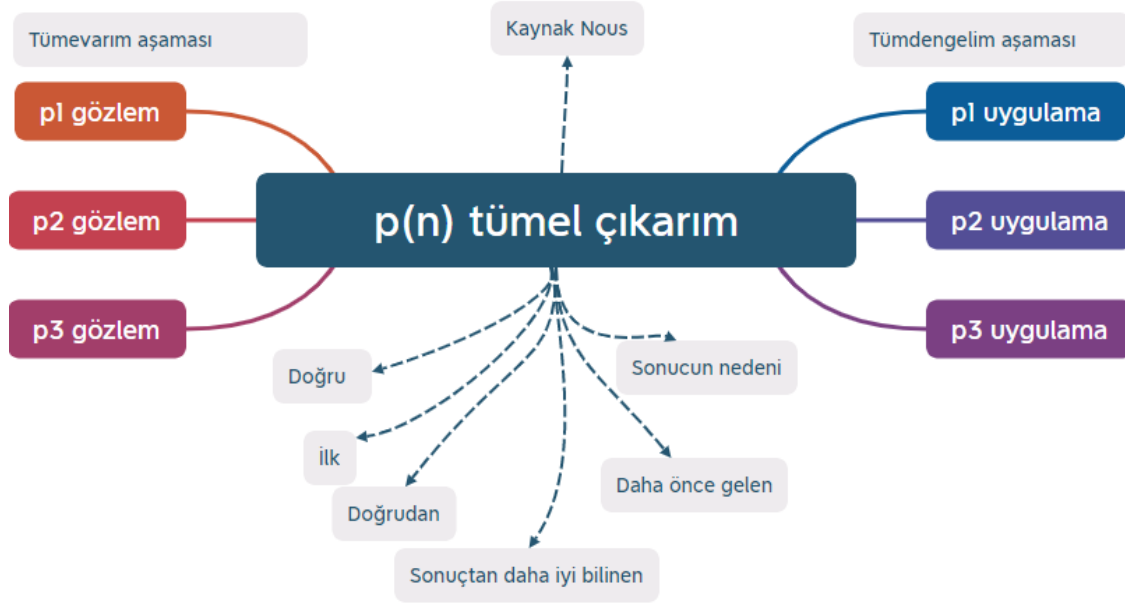
Tümevarım nesnenin ne olduğunu değil, nesnenin şöyle olup olmadığını gösterir (Aristoteles, 2022, s. 57). Her tümevarımsal sonuç daha fazla tanıtlama istemeyen öncüle ulaştıracak diye bir kesinlik yoktur. Tümevarım yalnız başına öngörü sağlasa da bu akıl yürütme biçiminin dezavantajı, mutlak ve zorunluyu vermeyip, olasılığı gösteriyor olmasıdır. Tam tümevarım, bir idealdir. Bu durumda tümevarımsal bilgi, yanlışlanabilir bilgidir. Tümevarımla ulaşılan sonuç ispatın kendisi değil, ispatın bir ânıdır (Atademir, 2019, s. 139). Bununla birlikte Aristoteles, tanıtlamanın temeline duyumu yerleştirmiştir (Aristoteles, 2022, s. 32). Aristoteles için bilim duyumla başlar fakat öyle kalmaz. Tümevarım, apodeiktiğin aletidir (Atademir, 2019, s. 147). Aristoteles vargının yani sonuç önermesinin sağlamasının, olgusal alanda yapılması gerektiğini kabul eder. Böylece realist bir bilgi kuramı geliştirir (Copleston, 2013, s. 19).

Her düşünsel etkinlik önceden bulunan bir ön-bilgiden hareket eder. Soruşturmaya bir kabulle başlamak zorunludur (Aristoteles, 2022, s. 9). Öyleyse zorunlu ön-bilgi, bir şeyin öğrenilmesi için bilinmesi zorunlu olandır (Aristoteles, 2022, s. 11). Dolayısıyla soruşturma ve öğrenme ancak bu sayede mümkün olur. Özel bir bilimde kullanılacak bu ön-bilgi için o bilim sınırlarında ayrıca bir tanıtlama gerekmez (İbn Rüşd, 2022, s. 36). İlgili bilim kendi sınırları içerisinde ilkeyi soruşturmada kullanır. İlkenin soruşturmasını ise ilişkili bir üst bilimde yapma imkânı bulunur.

Apodeiktik yöntem üzere kurulan kıyasta tümel öncüller temelde iki sınıfa ayrılır, bunlar: apaçık (*bedîhî*) ve tecrübeden çıkarsanan (*hipotetik*) öncüllerdir. *Bedîhî* yani aksiyomatik olan ilkeler mantık zorunluluğuyken, tecrübeden elde edilen *hipotetik* ilkeler olasılık içerse de *apodeiktik* ilke olma şartlarını taşıyorsa kullanıldığı bilimde zorunlu sayılır (Aristoteles, 2022,

s. 47). *Bedîhî* için, “Bütün, parçasından büyüktür”, “Bir, ikinin yarısıdır” ve “Bir şey kendisinden başkası değildir” gibi önermeler örnek olarak verilebilir (Emiroğlu & Altunya, 2018, s. 60). *Bedîhî* önermeler, genel ilkelerdir. Fakat matematik ve geometri gibi disiplinlerde özel ilke olarak da karşımıza çıkabilir. Duyusal, tecrübi bir yönü yoktur. Böyle önermelerin aksini düşünmek çelişkiye sebep olur. *Bedîhî* önermeler hiçbir tanıtlamaya başvurmadan kabul edilebilir önermelerdir. Bu tip önermeler İslam mantık geleneğinde, *evveliyât/müteârife* (aksiyom) adlarıyla anılırlar. Üstte belirttiğimiz gibi bütün kesin önermeler *bedîhî* değildir. Nitekim İslam mantık geleneğinde *mücerrebât* adıyla anılan, bir veya birçok kişinin tekrarlayan tecrübelerinden elde edilen önermeler vardır ki bunlar da *yakiniyyât* türünden sayılmıştır. *Mücerrebât* türünde önermeler de *apodeiktik* yönteme uygun bir kıyasa öncül olma düzeyindedir (Aristoteles, 2022, s. 46; Emiroğlu & Altunya, 2018, s. 61). *Mücerrebât* türü öncüller, *hipotetik* öncüllerle eşanlamlıdır. *Hipotetik* olanın *apodeiktik* yöntemin kesinlik beklentisini nasıl karşıladığı da konuşulması gereken bir diğer husustur. ‘*Hipotetik*’ kelimesi varsayım anlamı içerse de her varsayım eşdeğer değildir. Muhayyel/kurgusal, poetik, retorik veya dini varsayımlarla gözlem temelli varsayımların arasını ayırmak gerekir. İfadelerin böylesi gramatik bir ayırımına gitmek; kurgusal, retorik, dini veya poetik bir öncülü, *apodeiktik* yöntemle elde edilmiş bilgi gibi takdim edenlere karşı uyanık olma fırsatı verecektir. Yanı sıra tahayyülümüzün veya otoritenin sınanmamış kabullerini, temelsiz ürünlerini bilime bulaştırmama hassasiyetini edinmiş oluruz. *Apodeiktik* yönteme uygun bir kıyas için kullanılabilecek olan hipotetik öncüller gözlem temelli olmalı ve tümevarım sürecinden geçmelidir. İlgili bilimin sınırları içerisinde bu tip hipotetik bir öncül tümevarım aşamasını geçince zorunlu kabul edilir.

Aristoteles, *Apodeiktik* yönteme uygun kıyastaki zorunlu şartları şöyle sıralamıştır; doğru, ilk (tanıtlama istemeyen), doğrudan (kendisinden önce bir başkası bulunmayan), sonuçtan daha iyi bilinen, daha önce gelen ve sonucun nedeni olan öncülle başlamalıdır (Aristoteles, 2022, s. 10). Aşağıdaki şemada Aristoteles’in hedeflediği bilimsel kıyasın işlem süreci gösterilmiştir:

Aristoteles, *apodeiktik* yönteme uygun bir kıyasta tanıtlanamaz öncülün birinci şartı olarak doğru olmayı zikreder. Kıyas, yanlış öncülle de kurulabilir fakat bilimsel kıyas olacaksa, öncül doğru olmak zorundadır (Ross, 2011, s. 80). Bir şeyin doğruluğundan bahsedeceksek öncelikle o şey mevcut olmalıdır. Öyleyse kendisi tanıtlanamaz bir öncülün konusunda aranan ilk şey mevcudiyettir. Var olmayan adlandırılabilir ama ne olduğu (neliği) bilinemez. Daha doğrusu var olmayanın “neliği” olmaz. Var olmayanı ait bir tümcenin veya adın, göstergesi olmasa da ne imlediği bilinebilir. Bu bağlamda Aristoteles bir örnek verir: *Tragelaphos* (keçi-geyik) dendiğinde ne olduğunu bilemeyiz. Zira böyle bir varlık yoktur. Fakat bu adın ne imlediğini biliriz. Var olmayanlar da bir adla imlenebilir (Aristoteles, 2022, s. 57). *Tragelaphos*’un fiziksel dünyada bir göndergesi ve göstergesi yoktur. Bir nesnenin var olup olmadığını bilmezsek nesnenin ne olduğunu (neliğini ve nedenini) bilemeyiz (Aristoteles, 2022, s. 58). Nesnenin var olduğunu bilmeden ne olduğunu araştırmak, hiçbir şeyi araştırmamaktır (Aristoteles, 2022, s. 58). Bilimsel kıyas mevcudun üzerine kurulduktan sonra onun doğruluk ve yanlışlık değerini saptamak gerekir. Aristoteles’in bilimsel yöntemine göre yanlış öncülle bilimsel kıyas kurulamaz.

İkinci şart olarak zikrettiği “ilk olma” ile tanıtlamanın, sonsuzca süremeyeceği, bir yerde durması gerekliliğini kasteder (Aristoteles, 2022, s. 12). Kanıtlamanın döngüsel düşmemesi için daha tanıtlamaya gerek olmayan bir ilkte durması gerekmektedir.¹ İlk olmanın temel anlamı, kendisini akla dayatması ve başka bir *apodeiktik* kıyasla kanıtlanamadığından orta

¹ Burada ek bir açıklama yapmak gerekir, oluş alanında döngüsel olan kimi durumlar vardır (Aristoteles, 2022, s. 64).

terimsiz olmasıdır. Bu, aksiyomla başlayan *apodeiktik* kıyas içindir. Yoksa öncülleri orta terimle bilinen *hipotetik* karakterli *hipotez* adı verilen öncüller kastedilmiyor (Birgül, 2013, ss. 202-205). Üçüncü şart, doğrudan biliniyor olmasıdır ki başka bir orta terime dayanmayandır. Bu şart, ikinci şartı tamamlayıcıdır. Dördüncü şart sonuçtan daha iyi bilinmedir ki bir tanıtlamayı başlatan öncüller sonuçtan daha iyi bilinmiyorsa orada *apodeiktik* yöntemle göre kurulmuş bir kıyastan bahsedemeyeceğimiz üzerinedir. Bu noktada bir şeyin bilen özne bakımından daha iyi biliniyor olması yetmez doğası gereği de daha iyi bilinir durumda olması gerekir. Beşinci ve altıncı şartlar ise önce gelmek ve sonucun nedeni olmaktır. Her neden sonuçtan önce gelse de her önce gelen neden değildir. Buna dikkat çekmek için böyle bir ayrıma gitmiş olsa gerek. *Apodeiktik* kıyasın öncülü, sonucun illetidir (İbn Sînâ, 2006, s. 53)

Öncül bu sayılan şartlara haiz olmadan da bir kıyas oluşturulur. Fakat *apodeiktik* kıyasın düzeyine çıkamaz ve bu durumda bir bilimsel kanıtlama olmayacaktır. Aristoteles’e göre o kıyas bilimsel bilgi vermeyecektir. Tanıtlamanın başlangıcı, doğrudan yani kendisinden önce bir başkası bulunmayan öncüdür (Aristoteles, 2022, s. 11). Böylesi bir öncül yani *apodeiktik* yöntemle uygun kıyasın kuruluşunda çeşitli şartları taşıması gereken öncül nasıl elde ediliyor? Sorusu akla gelmektedir. Bazı ilkeler dolaysız ve sezgisel olarak kavranır. İlk öncülleri sezgi yakalar ve bu sayede sezgi bilimsel bilginin kaynağı olur (Duralı, 1995, s. 118). Temel mantık yasaları, sezgisel çıkarımın örneği olarak sunulabilir. Bunların nihayetinde deneye dayandığı tartışılabilir. Bazı ilkeler ise tümevarım sonucunda akli yeti (*nous*) sayesinde çıkarsanır. Deney dolayımından geçer. Bazen hayatın rutin akışında ilkenin ansızın ve doğrudan sezilmesi, keşfedilmesi de mümkündür. Sirakuza’lı Arşimet’in, (MÖ 287-212) zihni akışkanlar mekaniğiyle (hidrostatik) meşgulken küvette yıkandığı bir esnada, katı bir cismin, sıvıya batırılmasıyla ortaya çıkan kaldırma kuvvetiyle ilgili soruları ansızın çözüp “*Evreka!* (*heureka*)” diyerek koşması bu türden bir keşfe örnek olabilir (Gregory, 2019, s. 123). Aristoteles’in “Kıvrak zekanın orta terime düşünmeden anında erişmesi” sözüyle kastettiği bu olsa gerek (Aristoteles, 2022, 50). *Apodeiktik* kıyasın kurucu öncülünün bu şekilde elde edilmesi İslam mantık geleneğinde *hadsıyyât* diye anılır. *Hadsıyyât*, tümevarım aşaması tamamlanırken ortaya çıkar. Elde edilen ilk öncül/ilke, orta terimle değil, kendi içsel zorunluluğuyla bilinir haldedir (İbn Rüşd, 2022, s. 34). Bütün buluşlar zorunlu olarak ansızın beliren bir fikir şeklinde olmak zorunda değildir. Süregelen bir tefekkürün ve çalışmanın kazandırdığı altyapıyla deneyin bir aşamasında beliren bir fikir olabileceği gibi doğru ilerleyen gözlem ve akıl yürütmenin sonucunda aranan cevap kendiliğinden açığa da çıkabilir.

Aristoteles'te bilginin ilkesi akıldır; akıl ilkenin ilkesi, ilkenin kaynağı olarak anılmıştır. Dolayısıyla *apodeiktik* kıyası kuracak ilkeyi çıkarsamada aklın rolünü teslim etmek gerekir. *Apodeiktik* kıyasın çıkış noktası olan ilke, kendisinden alınan nesnesine bağlıdır (Aristoteles, 2022, s. 74). Platon'daki gibi doğuştan bir ilke bulunmamaktadır. Öte yandan sofistlerin hiçbir şey öğrenilemez ya da sadece bilinen şeyler öğrenilir (tekrarlanır)² görüşünü de reddeden bir açılamdır. İlkelerin bir kısmı değişmez yasa hükmünde iken bir kısmı (fizik sahasındaki gibi) değişebilir durumdadır. İlkeler elde edildikten sonra sonsuza değin korunmamalı bilakis değişimlere ve gelişmelere göre şekillenmelidir (Tekin, 2017, s. 162). Bilim tarihinde tartışmasız doğru kabul edilen nice hipotezler aşılmış, yanlışlanmış, yerlerini yeni tezler almıştır. Bilimin dinamik ve ilerlemeci ruhu bunu gerektirir.

Apodeiktik kıyasın şartlarını sağlamamış bir tasım sanı verebilir. Sanı, zorunlu bir bilgi değildir. Aynı anda bir şeyin sanısını ve bilgisini edinmek mümkün değildir. Zira bir insanın bir şey hakkında, o şeyin hem ne ise ondan başka bir şey olmasının mümkün olmadığına hem de mümkün olduğuna ilişkin inanca sahip olması mümkün değildir (İbn Rüşd, 2022, s. 114). Sanı ve zorunlu bilgi, birbirinin karşısına yerleştirilir (Aristoteles, 2022, s. 49). Hem olan hem de neden, sanı nesnesi olabilir (Aristoteles, 2022, s. 49). Örneğin birisi yürümeye başlasa ve akabinde şimşek çaksa kişi yürüdüğü için şimşek çaktı diyemeyiz, bu sadece bir rastlantıdır (Aristoteles, 2022, s. 15). Birinin yürüyor olması olanı gösterir fakat öne sürülen neden yanlış bir sanıdır. Bir yerde bağlantısız olaylara neden-sonuç ilişkisi atfedilse örneğin, “denizde fırtına çıktı öyleyse tanrı öfkelenmiştir” denilse ve bu genel bir inanç haline getirilse bu genel kabul onu kesin bir doğru veya yasa kılmaz.

Aristoteles'e göre olanın bir nedeni vardır (Aristoteles, 2022, s. 58). Nedensiz oluş ona mümkün görünmüyor. Bir şeyi bilmenin şartını, o şeyin nedenini bilmeye bağlamıştır (Aristoteles, 2022, ss. 11, 28). Tersten okursak nedenini bilmediğimiz şeyi biliyor değildir. Aristoteles'e göre olanı bilmek doğa bilimcinin işi, nedenini bilmek ise araştırılan konunun mütehassısı kimse onun işidir (Aristoteles, 2022, s. 27). Aristoteles bu bağlamda bir örnek verir; yay biçimindeki bir yaranın daha yavaş iyileştiğini bilmek hekimin işiyken nedenini bilmek geometricinin işidir (Aristoteles, 2022, s. 28). Yayın bilgisiyle yaranın bilgisi ayrıdır. Yay biçimli yaranın araştırılması ise iki bilimin işbirliğine imkân sağlar. Birbirinin kapsamına girmeyen iki bilim bu şekilde ilişkili olabilir (Aristoteles, 2022, s. 21). Alt-üst ilişkisi olan iki bilimde ise nedeni bilmeyi daha genel bir bilimin yani üst bilimin işi sayar. Aristoteles aynı

² (Aristoteles, 2022, s. 9).

bölümde herhangi bir kayıt koymadan, bir cinsten başkasına geçiş yapılarak tanıtlama yapılamayacağından bahseder (Aristoteles, 2022, s. 19). Mekanik ve optikteki geometrik tanıtlamalar ve harmonideki aritmetik tanıtlamalar gibi durumlar dışında, tanıtlama başka bir cinse uygulanamaz (Aristoteles, 2022, s. 21). Tanıtlayıcı ile tanıtlananda cins birliği aramaktadır. Sonucun ilk öncüllerle aynı cinsten olması gerekiyor (Aristoteles, 2022, s. 21). Benzer bilimlerin birbirine ilke transfer ediyor oluşu sonuç verebilir. Disiplinlerarası işbirliği mümkün ve gerekli olsa da her disiplin birbiriyle işbirliği halinde olamaz. Bunun detayına ikinci bölümde temas edeceğiz.

Bir şey nedense neden olmasının şartı, sonuçtan önce gelmesidir. Nedenin bilgisini edinmek nedene dayalı bilgi edinmektir (Aristoteles, 2022, s. 19). Aristoteles ilk ilkeyi yani nedeni arıyordu. Onun için bilgi tümelin bilgisidir. Nitekim “Tekilin algılanması zorunlu, bilgi ise tümeli bilmektir.” der (Aristoteles, 2022, s. 46). Duyum, hareket noktası olsa da sadece duyum bilim için yeterli değildir (Atademir, 2019, s. 89). Bilimin konusu tümel, değişmeyen ve zaman dışı olandır (Arslan, 2022, s. 79). Yine bir başka yerde bilginin tümel ve zorunlu olana dayandığını söyler (Aristoteles, 2022, s. 48). Şöyle bir örnek verir; şayet ayda olsak ve yeryüzünün güneşin ışığını kestiğini görsek yine de tutulmanın (tümel) nedenini bilemezdik. Her ay tutulmasının nedeni algıda yoktur. Gördüğümüz sadece şu andaki tutulmanın nedeni, genel olarak tutulmanın nedeni değil, çünkü tümel duyusal değildir. Fakat yine de bunu birçok kez görmek bize tümeli verirdi ve bir tanıtlama yapabilirdik (Aristoteles, 2022, s. 46). Nedeni bize açık kılan parça değil bütündür. O şöyle der: “Tümel bir tanıtlamaya iye olan kişi tikeli de bilir, ne ki tikel bir tanıtlamaya iye olan kişi tümeli bilmez.” (Aristoteles, 2022, s. 42). Aristoteles, tümel tanıtlamayı yeğlemektedir. Tümel tanıtlama akılda, tikel tanıtlama ise duyumlarda tamamlanır (Aristoteles, 2022, s. 43).

Aristoteles’e göre gerçek bir bilgi edinip edinmediğimizi bilmek zordur. Doğru ve ilk öncüllerden oluşmuş bir tasımımız varsa bilgi edindiğimizi düşünürüz (Aristoteles, 2022, s. 21). Bir şeyin öğrenilmesi için bilinmesi zorunlu olmayana “sav” demektedir. Öte yandan bir şeyin bilinmesi için zorunlu olana ise “aksiyom” demektedir (Aristoteles, 2022, s. 11). Savlar çelişmeye müsaittir ve karşıtı söylenebilir. İki karşıt savdan herhangi birisini seçmek varsayımdır.

Aristoteles tanıtlamalı bilimlerde kullanılan ilkelerden kimisinin bir bilime özgü olduğunu kimisininse ortak olduğunu dile getirir (Aristoteles, 2022, s. 22). Fizik özel bir araştırma alanıdır. Araştırma nesnesi, nesnel olanla sınırlıdır. Bu durumda kendine özgü ilkeleri

vardır. Günümüzde fizikçiler “evrendeki toplam enerji ne artar ne azalır nicelik olarak değişmez” önermesini kabul etmektedirler. Bu önerme fizik alanında tam da Aristoteles’in daha fazla tanıtlama istemeyen ve tanıtlanamaz dediği öncüle örnektir. Güncel fizikte birçok teori bu aksiyomdan tasım yoluyla elde edilmektedir (Özcan, 2016, s. 388).

Buraya kadar Aristoteles’in bilimsel kuramının çerçevesini çizmeye çalıştık. İkinci bölümde Aristoteles’in doğa felsefesi, çerçevesini çizmeye çalıştığımız kuramsal temelle incelenecektir. “Aristoteles, kendi doğa felsefesinde bu kuramsal çerçeveye uymuş mudur?” bu sorunun peşine düşülecektir. Buna vereceğimiz cevap onun kendi içsel tutarlılığını ortaya koyacak ve sistemine bağlı kalıp kalmadığının göstergesi olacaktır. Yanı sıra bu soruşturma, onun öne sürdüğü nedenlerin, gerçekten bilimsel bilgi şartlarını taşıyıp taşımadığını da ortaya sermiş olacaktır. Dolayısıyla söylediklerinin bilimsel bir bilgi olup olmadığı ortaya çıkacaktır.

ARİSTOTELES’İN DOĞA FELSEFESİ VE APODEİKTİK YÖNTEME GÖRE ANALİZİ

Bu çalışmanın temel sorusu: “Aristoteles doğa felsefesini tanıtlamalı bilgi üzerine kurdu mu?” sorusudur. Bu sorunun cevabını aramak için doğa felsefesi kapsamındaki eserlerine müracaat etmek gerekecektir. Onun doğa felsefesini soruşturacağımız eserleri şunlardır: *Oluş ve Bozuluş Üzerine*, *Fizik*, *Gökyüzü Üzerine*, *Fizyonomi*,³ *Hayvanların Hareketleri Üzerine*, *Parva Naturalia* ve *Ruh Üzerine*.

Aristoteles, doğanın birkaç anlamda kullanıldığından bahseder ve bunları maddeler halinde açıklar (Aristoteles, 2020, s. 55, 2021b, s. 275). Çalışmamızla ilgili olan tanım, doğanın özdeksel ve devime açık nesnelerin bütünü olmasıdır (Aristoteles, 2021b, ss. 277, 331; Copleston, 2013, s. 59; Ross, 2011, s. 117). Doğa felsefesiyle fiziği eşanlamlı sayıyoruz. Yine o dönem için doğa felsefesiyle doğa bilimini birbirinin yerine kullanabiliriz. Aristoteles doğa bilimini şöyle tarif eder: “Cisimlerle, büyüklüklerle; bunların etkilenimleri ve devinimleriyle; ayrıca bu tür varlığın ilkeleriyle ilgili.” (Aristoteles, 2018a, s. 11). Ona göre devinim bilinmediğinde doğa bilinemez, bu sebeple fizik üzerine araştırmalarda devinimi incelemek merkezdedir (Aristoteles, 2018a, s. 98, 2020, s. 93). Doğayı konuşmak, hareketin olduğu alanı konuşmaktır. Bir başka deyişle hareketin sınırlarını bilmek, doğanın veya fiziğin sınırlarını çizer. Buna bağlı olarak doğa biliminin hedefi hep duyuma bağlı olarak duyusal alanın

³ Aristoteles’e aidiyeti şüpheli bir eser.

araştırılmasıdır (Aristoteles, 2018a, s. 94). Doğa biliminin sınırında kalacaksak duyulur alanın ve hatta hareketin sınırlarında kalmamız gerekir.

Aristoteles'in fiziği antik dönemde yaygın kabul gören “değişenin bilgisi olmaz” savını çürütür niteliktedir (Özcan, 2016, s. 299). O, değişimi, değişimin faktörlerini ve değişeni konu edinir. Bu yönüyle döneminin ötesine geçebilmiştir. Aristoteles'e göre yöneldiğimiz varlığın türü değiştiğinde bilginin türü de değişir. Aristoteles var olanların bilimi olarak felsefeyi, duyulur olanların ve düşünülür olanların bilimi olarak iki açıdan ele alıyordu. Fizik, doğa felsefesi veya duyulur olanların bilimi de kendi içerisinde ikiye ayrılır: oluş ve bozuluşa tabi olanların bilimi, oluş ve bozuluşa tabi olmayanların bilimi. Oluş ve bozuluşa tabi olanların bilimi de kendi içerisinde ikiye ayrılabilir bunlar: devinim ilkesini kendisinde taşıyanların bilimi (psikoloji, bitkibilim, canlıbilim) ve devinim ilkesini kendisinde taşımayanların bilimidir (mineroloji, kimya vb.). Düşünülür olanların bilimi ise kendi başına var olanın bilimi (ilk felsefe) ve kendi başına var olamayanların bilimi yani soyutlamayla elde edilen matematik ve geometri gibi bilimlerdir (Özcan, 2016, s. 277).

Aristoteles'in doğa bilimlerine dair yorumlarını ortaya koyarsak soruşturmaya onun kozmolojisinden başlayabiliriz. Onun evren tasavvuru hiyerarşik bir yapıdadır. Tasarladığı hiyerarşi, potansiyel haldeki madde ile aşkın varlık olan salt form arasında sıralanmıştır. Evreni ay-altı ve ay-üstü olmak üzere iki kısma ayırmasıyla ilk hataya düşmüş görünmektedir. Gelenek, gökyüzünü tanrıların yurdu olarak görüyordu. Aristoteles, her ne kadar geleneğe bağlı kalma motivasyonu göğün Tanrılar yerleştirmese de gökyüzünün oluşmamış, bitimsiz ve tanrısal bir alan olduğunu dillendirerek gelenekle birleşir (Aristoteles, 2018a, ss. 47, 51). Nihayetinde hiyerarşinin en üstüne salt formu yani Tanrıyı yerleştirmekten de geri kalmayacaktır.

Evreni ay-üstü ve ay-altı diye bölümlere ayırmak bilimsel kıyasa elverişli değildir. Aristoteles, bu sonuca bir gözlemle ulaşmamıştır. Basit gözlem evreni ay ötesi ve ay altı diye ayırmaya sebep olacak hipotetik bir veri sağlamıyor. Fakat biz basit gözlemin bu ayrıma imkân verdiğini varsayalım, dönemin astronomları arasında bu sınıflandırma tartışmasız bir hipotez olarak değer görmüş ve de ilgili bilimde sorgulanmadan kullanılmış değildir. Sorgulanmadan kullanılmış olsaydı da kullanan gökbilimcilerin yöntem hatası olurdu. Zira hipotez adı altında ilgili bilimde öne sürülen her hipotezi tartışmadan kullanmak *apodeiktik*in mantığını anlamamış olmaya götürür. Nitekim kimi hipotezler, ‘sözde hipotez’ adıyla anılmalıdır. Sözde hipotez, içine kurgu karışmış hipotezdir. Doğası itibarıyla en iyi bilinir durumda olmayan bir hipotez

apodeiktik kıyas kurma koşulunu karşılamayacaktır. Doğası itibariyle en iyi bilinen olmanın koşulunu sağlayacak olansa tıpkı Aristoteles'in "doğanın var olduğunu kanıtlamaya çalışmak gülünç bir şey çünkü bu tür var olan pek çok nesne var, bu açık."⁴ sözünde olduğu gibi kendisini bize, doğası bakımından zorlayacak ve dikte edecek düzeyde aşikâr bir bilgi olmasıdır. Bir hipotezle *apodeiktik* kıyas kuracaksam ve o hipotez doğası gereği sonuçtan daha iyi bilinir durumda olaksa, hipotezin kuruluşunda doğa bize kendisini aşikâr şekilde dikte ediyor olmalıdır. Yanlışlanana kadar bir hipotezi kullanıyor olmak kendi başına isabetli olmaz. Çünkü yanlışlanabilir olması ve yanlışlanana kadar kullanılabilir olması kadar dönemin sınırlarında, hipotezin kendisini aşikâr bir şekilde doğada dikte ediyor olması gerekir ki bu doğası gereği en iyi bilinen olması koşulunu sağlar ve doğrulanmış olması da gereklidir ki bu da bilen özne bakımından en iyi bilinir durumda olmasını sağlar.

Kurgu bulaşmamış bir gözlem sayesinde -dönemin sınırlarına rağmen- doğa kendini bize dikte edip bizce en iyi bilinir duruma gelebilir ki biz onun doğada da en iyi bilinen olduğuna kanaat geliştirip hipotez oluşturabiliriz. Fakat daha sonra gelişmelere paralel olarak bu hipotez yanlışlanabilir. Bu eski hipotezi aşip yerine daha üstün yeni bir hipotez oluşturma imkânı verir. Çünkü doğa, kendini daha bilinir halde aşikâr etmiştir ve bilen özne bakımından da artık durum daha bilinir hale gelmiştir. Bilim zaten budur ve böyledir. Yoksa her hipotez adı altında bilimlerde öne sürülen kurgu bulaşmış bir modeli veya iddiayı yanlışlanana kadar kullanmak ve onu o bilimin sınırlarında tartışmaya açmamak *apodeiktik* yöntemi ıskalamaya neden olur. Aristoteles, filozofların hipotezlerini eleştirirken, hipotezlerin hepsinin eşdeğerde olmadığını fark ettiğini sezdiriyor. O, her tezin değil ancak bir problemin çözümünü gerçekten kanıtlama çabasında olan insanlar tarafından ortaya konan tezlerin tartışmaya değer olduğunu belirtir (Aristoteles, 1996b, s. 21). Aslında mistik, mitik ve kurgusal öğelerin karışmadığı ciddi hipotezlerin konuşmaya değer olduğuna dikkat çekmiş oluyor. Fakat uygulamaya gelince, eleştirdiği düşünürlerin hipotezlerini oluştururken düştükleri hatalara kendisi de düşmüştür ve sözde hipotezleri kullanarak kıyas kurmuştur. Şu noktaya da temas etmek gerekir, Aristoteles gözlemlediği için ay-altı ve ay-üstü ayırımına gitmiş gibi görünmüyor. Daha çok göklerin farklı olması gerektiği; erişilmez, kusursuz ve dolayısıyla tanrısal bir alan olduğunu düşünmesi ve buna şartlanması sebebiyle bu ayırma gitmiştir. Kaldı ki evreni bu şekilde sınıflandırması tümevarımla ulaştığı bir hipotez olmadığı gibi aksi düşünülemez bir aksiyom değeri de taşımaz. Aristoteles bizzat kendisi, Anaximandros'un yerin evrendeki konumuyla ilgili görüşünü

⁴ (Aristoteles, 2020, s. 53)

aktardıktan sonra eleştirir ve onun kuramının zorunluluk içermediğini belirtir (Aristoteles, 2018a, s. 72). Gökyüzüne bakınca bu ayrım kendisini aşikâr olarak dikte etmiyor. Demek ki bu doğaca en iyi bilinir durumda olmadığı gibi bilen özne için de öyle. Aynı gökyüzüne bakınca Anaxagoras, Aristoteles'in ayrımını görmüyordu. Bilakis Anaxagoras, gökyüzünün kutsallığına ve kendisinden sonra yaşayan Aristoteles'in ikili tasnifine aykırı bir görüş miras bırakarak tüm gökcisimlerinin taştan oluştuğunu söylemiş; güneşin akkor haline gelmiş taşıl bir kütle olduğunu ifade etmiştir (Laertios, 2021, ss. 70-71). O, göklerle yerin aynı karakterde olduğunu göstermek istediği gibi gökyüzünün tanrısal bir alan olmadığını kendi zamanında ortaya koymak için çaba harcamıştır. Aristoteles'in gökle yeri ayıran tasnifi, Anaxagoras'ın düşünceyi ve sözü getirdiği noktadan bir gerilemedir.

Aristoteles'in hatası yeryüzünü merkez almasıyla devam etmiştir (Aristoteles, 2018a, s. 51). Aslında bu hatası ay-üstünü ayrı bir alan saymasından kaynaklanır. Şöyle ki yerin merkez oluşunun gerekçesi, ağır cisimlerin aşağı ve hafif cisimlerin yukarı yönlü hareketleridir (Aristoteles, 2018a, s. 74). Aristoteles'te dört unsur (su, ateş, hava, toprak) ay altına aitti ve bu sebeple gökyüzünde toprak bulunmuyordu. Ağır cisim olan toprağın yeri aşağı yönlü yani ortayadır/merkezidir. Toprak, dünyada temerküz etmiştir. Evrenin herhangi bir yerinde toprak olsa o da bu merkeze yönelirdi. Aristoteles, gökyüzüyle yeryüzünün farksız olduğunu düşünebilseydi "merkezsizliği" düşünebilirdi. Başka gezegenlerin de içinde toprak taşıdığını düşünse, o gezegenlerin de dünya gibi olduğunu fark edecekti. Şayet başka gezegenlerde toprak varsa bu durumda toprak merkezdeki yerine gitmeli yani dünyayla birleşmelidir. Fakat gezegenler bir başka deyişle gökteki başka topraklar dünyayla birleşmediğine göre onları ayrı tutan başka çekicilerin ve itkilerin olacağını sezebilirdi. Sırf buradan hareketle başka dünyaların ve başka güneşlerin olabileceğini dahi düşünebilirdi. Gözlem yapamadığı bir alanı yeryüzünden ayırmak sonra tutup o engin karanlığa merkez tayin etmek bilimsel görüşleriyle bağdaşmamaktadır. Ay-altı yani yeryüzü; küre şeklindedir, evrenin merkezindedir ve merkez olduğu için hareketsizdir. Yeryüzünü merkez sayma hatası yeryüzünün hareketsizliğine dönüşerek daha koyu bir yanlış meydana getirecektir. Göğün mükemmel sayılması ve başka unsurdan oluşması fikri bütün bu hatalı görüşlerin çıkış noktasıdır.

Aristoteles'e göre gökyüzü kusursuz olduğu için oluş ve bozuluş, evrenin merkezine hastır (Aristoteles, 1990, s. 142). Gökyüzünü ayrı bir alan olarak tasavvur etme hatası çığ gibi büyüyerek kendisini hâlâ sürdürmektedir. Hakikatten ufak bir sapma soruşturmanın sonucunda kişiyi hakikatin çok uzağına taşır (Aristoteles, 2018a, ss. 18-19). Başlangıçtaki yanlış olduğu

gibi kalmamış Aristoteles'i hakikatin çok uzağına taşımıştır. Aristoteles'in oluş ve bozuluşla ilgili görüşü o dönem için bir gerilemedir. Nitekim Anaxagoras, *Aigospotamoi*'a göktaşı düşeceğini önceden haber vermiş ve bunun güneşten koptuğunu düşünmekteymiş (Laertios, 2021, s. 71). Anaxagoras'ın, bozulup parçalanabilir gökyüzü fikri ve güneşi tanrısallıkla ilgisi olmayan taş bir kütleyle indirgemesi, gelenek için kabul edilemez durumdaydı. Anaxagoras, dostu Perikles tarafından himaye edilmese görüşleri sebebiyle geleneği savunanlar tarafından öldürülecekti (Laertios, 2021, s. 73). Anaxagorasçı ilerleme bir yüzyıl sonra Aristotelesçi müdahale ile yeniden dokunulmaz, bozulmaz ve dağılmaz bir gökyüzü fikrine gerileyecektir. Aristoteles *apodeiktik* yöntemin şartlarını taşımayan öncüllerle bir kozmoloji oluşturmaya başlamış ve bunu sürdürmüştür.

Ay-altını oluşturan dört unsur oluş ve bozuluşa yani başkalaşıma imkân vermektedir. Birleşme ve ayrılma, oluş ve bozuluşu hazırlayıp kolaylaştıran koşullardır (Aristoteles, 1990, s. 27). Madem dört unsur merkeze has, ay-üstü evrenin unsuru farklı olmalıdır. Ay-üstünü oluşturan unsur "*aither*" isimli başka bir unsurdur. "Tanrıca" ve "varlığı önce gelen" diye nitelemiş olduğu *aither*'i, 'her zaman mevcut olan' diye anar (Aristoteles, 2022, s. 17). Ay-üstü evren, *aither*'le doludur. Boş uzay düşüncesi antik bilime tamamen yabancıydı (Whitfield, 2022, s. 31). Aristoteles için de bu düşünce yabancı kalmıştır. *Aither* mükemmel olduğu için onun bileşkeleri de mükemmel olmaktadır. Devinimin tipi unsurlara göre şekillenir. Doğal devinim birden çok sayıda olduğu için öge tek de olamaz. Öyleyse ögeler birden çok ve sınırlı sayıdadır (Aristoteles, 2018a, s. 91). Dışarıdan herhangi bir zorlayıcı etki yoksa devinim, yer değiştiren nesnenin doğasına göre olur. Devinim yönü yukarıya doğru ise öge hava ya da ateştir; devinim yönü aşağı doğruysa öge ya su ya da toprak olacaktır (Aristoteles, 2018a, s. 13). Burada ağırlık ve hafiflik hareketin yönünü belirleyicidir. Mükemmel unsur, mükemmel hareketi gerektirir. Ay-altının devinim tipi düzken (kusurlu devinim), ay-üstünün devinimi dairevidir (kusursuz devinim). Devinimin en ideal şeklinin dairevi olduğu kanaatindedir (Aristoteles, 2018a, s. 61). Aristoteles başıboş bir göktaşının ağırlığına rağmen yeri aşağı yönlü bir şekilde teğet geçip boşlukta ilerleyebileceğini hayal dahi etmemiştir. Çünkü dairevi hareketle devinen cisim oluş ve bozuluşun dışında, ezeli olandır. Tarihsel rivayetleri şahit göstererek gökyüzünde değişimin olmadığını ifade eder (Aristoteles, 2018a, s. 16).

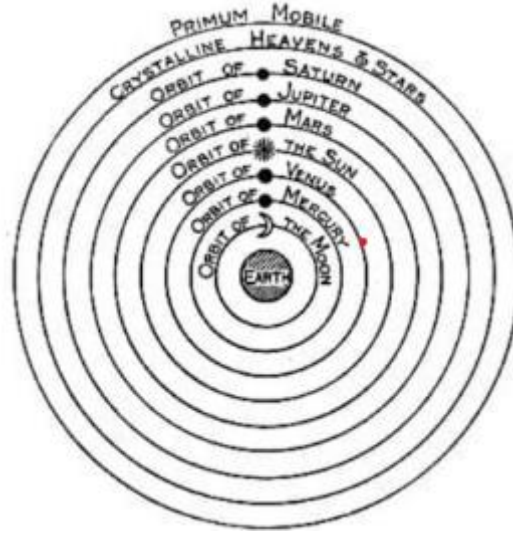
Aristoteles'e göre şekillerin en önde geleni dairedir. Bu yüzden varlığına en uygun şekil olması bakımından, gökyüzünün bir bütün olarak da dairevi biçim taşımasının zorunlu olduğunu düşünür (Aristoteles, 2018a, s. 52). Daha baştan "Peki ya gökyüzü biçimsizse?"

sorusunu sorabiliriz. “Kusursuz olanın hareketi kusursuz olmalıdır, o halde uygun hareket dairevidir” şeklindeki bir düşünce akışı, daha baştan gökyüzünün kusursuz olduğu şartlanması sebebiyle Aristoteles’i yanlış sonuca götürmüştür. Bunlar ne doğası gereği aşikâr olarak kendisini dikte ediyor durumdadır ne de bilen özne tarafından daha iyi bilinir durumdadır. Bu da bizi *apodeiktik* yöntemin çerçevesinin dışına çıkarmaktadır.

Aristoteles, “Sonsuz bir cisim var mı?” sorusunun çok elzem bir konu olduğunu hakikate bakma açısından her şeyin buna bağlı olduğunu dile getirmiştir. Aristoteles’e göre evren ve gökyüzü sonludurlar ve dairesel olarak dönmektedirler. Zira dairesel dönen cisim sonsuz olamaz (Aristoteles, 2018a, ss. 20-21). Öncelikle evrenin döndüğünü iddia etmemiz için elimizde bir veri bulunmamaktadır. Dairesel dönme bir ortamın çevresinde dönmedir. Evren dönüyorsa bir mekanın içinde olması gerekir ve bu hareketin dairevi olması dikkate alınırsa evrenin bir ortamın çevresinde dönüyor olması gerekir. Fakat Aristoteles, evrenin dışında başka bir evren ve mekan kabul etmemektedir (Aristoteles, 2018a, ss. 28-29, 36). İkinci mesele ise dairesel dönen cismin sonsuz olamamasıdır. Bunun gerekçesi dairenin sınırlandırılmış olmasıdır. Sonsuz bir daire olamaz. Daire biçimindeki bir hareketten bahsedebilmek için öncelikle dairenin olması şarttır. Madem daire sınırlıdır, öyleyse dairevi hareket sınırlının yani sonlunun hareketidir. Bir başka deyişle sonsuz cisim dairesel devinemez (Aristoteles, 2018a, s. 21). Mekân sonluysa öğeler sonsuz sayıda olamaz (Aristoteles, 2018a, s. 88). Bu bir mantık zorunluluğudur. Fakat çıkış noktası yani “mekân sonludur” öncülü, sonuçtan daha iyi bilinir durumda değildir. Onun bu konudaki ön kabulleri zorunlu ve yakîn bildiren öncüller olmadığı için karşıtı bir görüş eşit güçte zikredilebilir durumdadır. Bu durumda mekân sonsuz ve öğeler de sonsuzca uzanıyor olabilir. Kaldı ki sınırlılıklarımız evrenin uzak noktalarını gözlemlemeye engel olmaktadır. Bu durumda gözlemden hareket eden bir tümevarım imkânımız bulunmamaktadır. *Apodeiktik* bir ayağı, gözlemlerle başlayan tümevarımdır. Gözlemler birleştirildikten sonra tümel bir çıkarım yapılır. Gözlenmemiş bir alan için böylesi bir çıkarım yapmak bilimsel kıyasın koşullarını göz ardı etmektir. Matematikteki gibi bir aksiyom da olmadıklarına göre muhayyel bir varsayımdan öteye geçememektedir. Öyleyse bunlar sanıdır. Sanı mümkün şeylere ilişkindir. Zorunlu ise bulunduğu durumdan başka bir durumda olması mümkün olmayandır (İbn Rüşd, 2022, s. 112). Fakat Aristoteles’in söyledikleri başka türlü de olabilecek durumdaydılar ve nitekim modern bilim onun fizik görüşünün kabul edilip sürdürülebilir olmadığını bulgulamıştır. Aristoteles kendisi de olan bitenlerin az bir kısmını algılıyor oluşumuzdan hayıflanır (Aristoteles, 2018a, s. 51). Deneylemediği öncülleri ve onlar üzerine inşa edilen sonuçları zikretti. Apodeiktik yönteme aykırı davrandı. Belki de Aristoteles,

Kuhncu terminolojiyle söylersek paradigmanın yani dönemindeki bilimsel perspektifin kurbanıydı. Bu paradigma bir ilk neden bulma saplantısıydı. Bütün bu söylemler sırasıyla ilk neden fikrine doğru ilerleyecekti. Aristoteles, felsefi sistemini bu fikre doğru kurgulayacaktı.

Aristoteles'e göre açık bir şekilde gökyüzü tektir (Aristoteles, 2018a, s. 36, 2021b, s. 568). Birden çok gökyüzü yoktur (Aristoteles, 2018a, s. 29). Bu da Aristoteles için bilinir bir durum değildir. Bunu sadece metafiziğin sınırları içerisinde konuşuyor olsaydı ve metafiziğe *apodeiktiğin* uygulanamayacağını belirtseydi bu durumda tutarlı olurdu. Ona göre gökyüzünün dışında hiçbir cisim yoktur (Aristoteles, 2018a, s. 28). Nitekim şöyle der: "Gökyüzü doğal ve duyulur cismin bütününden oluşmuştur." (Aristoteles, 2018a, s. 34). Gökyüzünün dışında bir mekan, boşluk ve dolayısıyla zaman yoktur (Aristoteles, 2018a, s. 36). Aristoteles için gökyüzü bitimli bir mekan olduğuna göre gökyüzünün ardında ne olmadığını söylediği zaman "peki ne olmadığını söyledin ama ne olduğunu söyleyebilir misin?" sorusunu sormamız aklın zorunlu sonucudur. Aristoteles'in gök şeması şu şekildedir:

Ay-üstü evrenin unsuru olan *aither* saydamdır. Göksel küreler *aither*'den oluştuğu için onlar da saydamdır. Şemada görüldüğü gibi her gezegen için bir küre vardır. Aristoteles'in her bir küreye akıl/ruh atfettiğine dair bir tartışma mevcuttur (Aristoteles, 2021b, ss. 560-561). Kendinde hareketin bir ruha ihtiyaç duyduğu öyleyse kürelerin de ruha sahip olduğu düşüncesi Aristoteles'te çok belirgin olmamakla beraber daha sonra Meşşai gelenekte yer bulacaktır. Göksel küreler ve onlara atfedilen ruhlar çok arkaik bir yorumdur. Aristoteles gökyüzünü Atlas'ın sırtlayıp taşıdığını betimleyen eski söylenceyi uyduruk bulur ve bunun gibi

söylencelere kulak asmamak gerektiğini dile getirir (Aristoteles, 2018a, s. 47). O, böyle söyleyerek isabetli de konuşmaktadır. Fakat pratikte bir söylenceyi terk ederken kendisi de bir söylence oluşturmaktadır.

Tabloda ilk hareket ettirici (*primum mobile*) her şeyi kuşatmıştır. Aristoteles, hareket için bir fâil neden bulmalıydı. Küreler iç içedir birbirinden etkilenir. Yedi gezegenden sonra en üstte yıldız tabakası gelir, yıldızlar küre şeklinde kendi saydam dairelerine bağlı çakılı bir hareket halindedirler (Aristoteles, 2018, 60). Başlangıçta yıldız küresini devindiren Tanrı, dolaylı olarak diğer kürelere de devinimini vermiştir. Aslında Aristoteles astronomisinde bütün bu küreleri ve dolayısıyla göğün bütününü “*aion*”⁵ çevreler. Ne ki cisimdir, gökyüzünün içerimindedir. Dolayısıyla *aion*’nun kapsamındadır. Yani yıldız küresinden sonra başlayan ve Tanrıyla özdeş olan alandır. Aristoteles *Fizik*’te “her şeyin ötesinde hiçbir şey yok” der (Aristoteles, 2020, s. 157). İşte *aion*, her şeyin nihayetinde sürüp giden, belirsiz, tanrısal ve sınır bir kavramdır. Bütün zamanı ve sonsuzluğu kuşatan ebediyet olarak tanımlanmıştır (Aristoteles, 2018a, s. 36). *Aion*, Anaximandros’un *apeiron* fikrine benzer. *Aion*, en yüksekte olan ve değişmeyendir. Aristoteles orada Tanrı’nın salt form olarak varlığından başka fiziki hiçbir şeyin olmadığını söylese de özünde ne olup olmadığını bilmiyor. *Aion* diye sürüp giden bir alanı göğün tepesine yerleştirmiş olması öteker hakkındaki sorunun önüne geçmeye matuftur. *Aion* çözümlemesi tam bir, *dictum de omni et nullo* (her şeyi kapsayan fakat hiçbir şey söylemeyen konuşmalar) türünde bir açıklamadır. Aristoteles kendisi, bir iddia varsa bunun tümevarımla ya da bir mantıksal kanıtlamayla ispatlanması gerektiğini ifade eder (Aristoteles, 2020, s. 345). Fakat bir fikrin mantıklı olması, gerçeklikle uyumlu olduğunu göstermez. Gözlem yetersizliğini mantıksal kanıtlamayla kapatmaya çalışmak yanıltıcı olabilir. Varsayımlar üzerine dizilecek bir mantıksal dizge, ne kadar tutarlı olsa da içeriksiz kalacaktır. Aristoteles, yerin kökünün sonsuzdan geldiğini iddia eden Xenophanes’in yorumunu, ‘başına iş açmamak için yapılmış’ kolaya kaçan bir yorum olarak eleştirmektedir. *Aion* söylemiyle Aristoteles’in başına iş açmaktan kaçtığını söylersek haksız olmayız. Aynı bölümde eleştirisini pekiştirmek adına Empedokles’in, bu konu bağlamında Xenophanes’e yaptığı eleştiriyi de aktarır: “Bütünün pek azını gören kocaman ağızlardan dökülen boş sözler.” (Aristoteles, 2018a, s. 69). Bu eleştirideki ifadeleri ödünç alıp, Aristoteles gibi büyük bir ağzın, bütünün pek azını görmesine rağmen astronomisinin önemli bir bölümünü yöntemine aykırı iddialarla

⁵ Kelimenin kökeni olarak “*aei eina*” kelimesi zikredilir: hep var olan, ölümsüz, tanrısal anlamlarına gelmektedir (Aristoteles, 2018a, s. 36).

oluşturduğunu ve bu iddiaların tarihsel akışta boş ifadelere dönüştürüldüğünü söyleyebilir miyiz?

Aristoteles, gökyüzünün ezeli ve ebedi olduğunu düşünür. Çünkü başlangıçta yokluk varsa töz olmayandan bir tözün çıkışını muhal görür (Aristoteles, 1990, s. 35). Bu görüş Yunan medeniyetinde genel olarak kabul edilen “hiçten hiç çıkar (*ex nihilo nihil fit*)” öğretisinin bir yansımasıdır. Yunan medeniyetinde semavi dinlerdeki gibi bir yaratıcı tanrı fikrine de rastlamayız. Zaten böylesi bir Tanrı’nın hiçliğe yönelip varlığı çıkarması yukarıdaki ilkeye bağlı olarak yine anlaşılmaz olurdu.

Gökyüzü oluş ve bozuluş yasalarına bağlı değildir (Aristoteles, 2018a, s. 33). Aristoteles, oluşan bir şeyin ezeli ve ebedi olamayacağından bahseder. Çünkü o şeyin olmadığı ve olmayacağı bir zaman vardır (Aristoteles, 2018a, s. 43). Bu makul bir önermedir. Fakat gökyüzünün ezeli ve ebedi olması ve oluş yasalarına bağlı olmadığına dair varsayımı, gözlemsel veriler ya da *apodeiktik* kıyas kuracak nitelikte öncüller değildir. Aristoteles, gökyüzünün hiç değişmeden öylece var olduğunu sanıyor. Fakat yakın ve uzak gökte çıplak görüye açık olmayan nice değişimler olabileceğini ya da uzayın derinlerinde -ki uzayın sandığından daha büyük olabileceğini fark etmemiştir- kaosun var olabileceğini hiç hesaba katmış gibi değildir. Gök kusursuz bir nizam ile hareket ediyor şartlanması bu olasılığın hatıra gelmesine engel olmuştur. Nitekim gökyüzünde düzensiz devinim yoktur, görüşündedir (Aristoteles, 2018a, s. 58). Yine her şeyin bir düzeni olduğunu ve doğanın her şeyde en iyiye (erek) yöneldiğini düşünür (Aristoteles, 1990, s. 148). Hatta “Tanrı evrenin mükemmelliğini gerçekleştirdi” gibi bir ifade kullanmıştır (Aristoteles, 1990, s. 149). “Tanrı ve doğa hiçbir şeyi gereksiz yapmaz” der (Aristoteles, 2018a, s. 18). Yine doğanın her zaman olası olanların en iyisini yaptığı düşüncesindedir (Aristoteles, 2018a, s. 55, 2020, s. 343). Aynı bölümde evrenin insan yapımı herhangi bir şeyle kıyaslanmayacak şekilde olduğunu dile getirmiştir. “Gökyüzündeki devinim ve parçalar düzenlidir” ifadesini kullanır (Aristoteles, 2018a, ss. 56-57). Doğa gereği olan şeylerde şans eseri diye bir şey yoktur (Aristoteles, 2018a, s. 59). Yanı sıra doğa hiçbir şeyi rastgele/rastlantısal yapmaz (Aristoteles, 2018a, ss. 61, 83-84). Aristoteles bir başka yerdeyse doğanın yanında Tanrı’nın da hiçbir şeyi gereksiz yapmayacağını ifade eder (Aristoteles, 2018a, s. 18). Bu durumda hem doğa faildir hem de (hareketin başlatıcı olması sebebiyle) Tanrı fâildir. Bütün bu görüşler aksini düşündürmeyecek bir şartlanmanın izini taşır. Dolayısıyla bütün bir kozmolojisini “düzen vardır” ön kabulü üzerine inşa edecektir. Bu şartlanma evrendeki olası kusurları ve kaosu fark etmeye engel olacaktır. Yine sınırlı gök,

kusursuz hareket ve erek düşüncesi; amaçsız, uçsuz bucaksız bir uzayın varlığını görmez hale getirecektir.

Aristoteles evrenin merkezini tartışmaya açar. Pythagorasçılar, merkeze ateşi almışlardır. Sırf mükemmel olan sayının on olduğunu düşünmeleri sebebiyle gök cisimlerinin sayısının on tane olduğunu iddia etmişlerdir. Yanı sıra yerin bir yıldız olduğunu, ateşin çevresinde dairesel dönerken gece ve gündüzün oluştuğunu ifade etmişlerdir. Aristoteles, görünen gök cisimlerinin dokuz tane olduğunu (sabit yıldızlar küresi, yedi gezegen ve dünya) iddia eden Pythagorasçıların gök cisimlerini on sayısına tamamlamak için karşı-yer (*antikhton*) adında bir alan icat etmelerine karşı çıkar. Aristoteles bunları eleştiri sadedinde şöyle der: “Kuramlarını ve açıklamalarını görünenlere değil, görünenleri kuramlarına ve sanılarına uydurmaya çalışıyorlar” (Aristoteles, 2018a, s. 67, 2021b, ss. 131-132). Yine önceden belirlenmiş sanılara bağlı kalarak akıl yürütmeye çalışanları eleştirirken, “Görünenler üzerine konuşuyorlar ama söyledikleri görünenlere uymuyor!” der (Aristoteles, 2018a, s. 94). Yerin evrenin merkezinde olması fikri Aristoteles için görünendir. Karşıtını ise varsayım olarak anmaktadır. Aristoteles’in, Pythagorasçıların görüşlerinin arka planı hakkında naklettiği ifadelerle bakınca onların çıkarımlarının bilimsel bir temele dayanmadığı anlaşılıyor. Onların ateşi merkeze almalarının sebebi “en saygın için en saygın yerin olması gerektiği” inancıdır. Onlar ateşi topraktan değerli gördükleri için ateşi merkeze çekmişlerdir (Aristoteles, 2018a, s. 67). Pythagorasçılar bilimle uğraşlarını dini ve mistik ön kabullerinin üstüne inşa ederek -ki bu bir yöntem hatasıdır- hatalı çıkarımlarda bulunmuşlardır. Öte yandan Aristoteles, görünenleri sayılıtlara uydurdukları ve sayılıtlara dayanmaları sebebiyle Pythagorasçıların yöntemini eleştirirken kendisi de bu konuda yeryüzünün merkezde hareketsiz bir şekilde durduğunu söyleyerek başka bir sayılıtya düşmüş oluyordu (Aristoteles, 2018a, ss. 59, 74). Çünkü yer-merkezli (jeosentrik) evren tasavvuru onun düşüncelerine ket vurmuştur.

Aristoteles’e göre karşıtlardan birisi sınırlıysa öteki de sınırlıdır (Aristoteles, 2018a, s. 22). Örneğin yukarı sınırlıysa bunun karşıtı olan aşağı da sınırlı olacaktır. Büyüklük-küçüklük ya da hafiflik-ağırlık gibi niteliklerin bir sınır noktası vardır. Sonsuz hafif diye bir şey olamaz. Yine bunun karşıtı da mümkün değildir. Sınırlı evrenin içerisinde sınırsız cisim, sınırsız hafiflik ya da ağırlık veya sınırsız büyüklük ya da küçüklük olması mümkün değildir. Sonsuz, sonluya sığmaz. Sonsuzun sonluya sığmayacağı fikri kendisinden *apodeiktik* kıyas kurulabilir bir kesinliktir. Fakat evrenin sonlu olduğu düşüncesi Aristoteles için gözlem verisi değildir. Sonsuz olanı, sonlu devindiremez. Sonsuzda yön yoktur. Yön yoksa yer yoktur. Yer yoksa devinim de

olmaz (Aristoteles, 2018a, s. 29). Yön, insanın algısındadır. Sonsuz içerisinden kesit alınabilir durumdadır. Kesit aldığımızda o kısım sınırlanmış olur. Fakat sonsuzun içinde ölçüm yapılabileceğini görmemiz gerekir. Dolayısıyla bir kesit aldığımızda orada yer, yön ve hareket olur. Hareket ölçülür duruma gelir. Yanı sıra hareket, yer çekimsiz bir sonsuzlukta, sonsuz bir süzülme de olabilir. A ve B noktaları belirlememiz halinde bu dahi ölçülebilir durumdadır.

Aristoteles'e göre her cisim ya yalındır ya da bileşiktir. Yine her cismin ağırlığının ya da hafifliğinin olması zorunludur (Aristoteles, 2018a, s. 85). Cisim, yüzeye sahiptir. Yüzey, sınır bildirir. Cisim, sonsuz olamaz. Bileşik sınırlı parçalardan oluştuğu için kendisi de sınırlıdır (Aristoteles, 2018a, s. 19). Bileşik bir cisim varsa yalın cisimlerin var olması zorunludur (Aristoteles, 2018a, ss. 35, 95). Bu ifade, matematikteki "çift sayılar varsa tek sayılar da zorunludur" önermesi kadar kesindir. *Apodeiktik* kıyas kurulacaksa bu ayarda öncüllere ihtiyaç duyarız.

Aristoteles'e nispet edilen fakat ona ait olup olmadığı kesin olmayan *Fizyonomi* isimli bir eser ulaşmıştır günümüze. Yüksek ihtimalle Aristoteles'e ait olmamakla birlikte kitaptan burhânla alakasız bazı cümlelerin örneğini almayı tercih ettik. Kitaba göre Etiyopyalılar'daki gibi çok yünlü bir saç korkaklığa işaretmiş. Yine Mısırlılar'daki ve Etiyopyalılar'daki gibi kara bir tenin korkaklık işareti olduğundan bahsedilir (Aristoteles, 2024, ss. 38, 40). Bu ve buna benzer birçok ifadenin yer aldığı bu kitaptan sadece bu iki örneğe yer verdik. Yine *Ruh Üzerine (Peri Psukhês)* isimli eserinde, gevşek etli insanların eti sıkı insanlardan daha zeki olduğuna dair bir iddiada bulunur (Aristoteles, 2018b, s. 119). Bu cümleler bilimdisıdır. Bilgi (episteme) değeri olmayan ifadelerdir. Dolayısıyla eğer Aristoteles'e aitse *apodeiktik* yönteme çok aykırı yorumlar olduklarını belirtmeliyiz. Özünde Aristoteles kendisi de bunların *apodeiktik* değerde çıkarımlar olduğunu söylüyor değildir. Fakat görüşlerinin bilimsel yöntemini ve değerini belirten bir dil kullanması çok yerli yerince olurmuş. Mesela buradaki çıkarımları analojik çıkarımlar sayarsak bunu belirtmesi isabetli olurmuş. Kaldı ki Aristoteles kendisi, her durum için hangi yöntemin kullanılacağını belirlemek gerektiğini ifade eder (Aristoteles, 2018b, s. 17).

Aristoteles, rüyaların fiziki nedenlerini sorgulamıştır. Herhangi bir rüyanın gelecekte olacakları gösterdiğine inanmanın saçma olduğunu iddia eder ve böylesi bir rüyanın görüldükten sonra gelecekte gerçekleşmesini tesadüf olarak değerlendirir (Aristoteles, 2019, ss. 83-84). Bu perspektif doğa bilimci perspektife uygundur. *Apodeiktik* kıyas böyle bir perspektifle kurulur.

Aristoteles'in, irdelediği meselelerden birisi de ruh meselesidir. O, ruhu doğa bilimleri kapsamında ele alır. Ruhu doğa bilimleri içerisinde incelemesi, atomcu çizgiye yaklaşma imkânı verir. Fakat o, atomcuların ruh görüşünü eleştirecektir. Ruhu canlıların ve canlılığın ilkesi sayar. Bedeni sürekli kılanın ruh olduğuna ve ruhun bedenden çekilmesi durumunda bedenin dağılıp çürüyeceğine dikkat çeker (Aristoteles, 2018b, s. 67). Bedensiz bir ruhun olamayacağını ve ruhsuz bir bedenin fonksiyonunu gerçekleştiremediğini belirtir ve bu sebeple ruhu, bedenin amacı yani '*entelekheia*'sı sayar (Aristoteles, 2018b, ss. 73, 83). Ruh, hayatın nedenidir (Aristoteles, 2018b, s. 90). Aslında Aristoteles, hayatı sağlayan şey neyse o şeye ruh demektedir. Ruh hakkında bilgi edinmenin en güç şey olduğunu belirtir fakat ruhun bilinmesinin doğa bilimine önemli bir katkıda bulunacağı kanaatindedir (Aristoteles, 2018b, ss. 15-16). Yine şöyle der: "Ruh üzerinde konuşurken bahsettiğimiz gibi ruh bedensel ve maddi bir şey değildir ama bedenin herhangi bir yerindedir." (Aristoteles, 2019, s. 97). Aristoteles'in hatası ruhu bedene bağlı fakat fizik-dışı bir varlık olarak koşulsuz bir şekilde kabul ediyor olmasıdır. O, Pythagorasçıların ruh göçü öğretisini efsaneler olarak adlandırmaktadır. Bunu reddederken, her ruhun kendi bedenini kullanması gerektiğini gerekçe olarak sunar (Aristoteles, 2018b, s. 48). Ruh diye anılan mücerret bir tözün olmadığı ya da varsa gövdenin bir epifenomeni olabileceği düşünülebilirdi. Örneğin Demokritos'un ve Leucippos'un ruh yorumları da madde eksenslidir. Kritias'ın ve Empedokles'in, ruhun kan olduğunu söylemeleri de dönem için dikkat çekicidir (Aristoteles, 2018b, s. 35). Ruhun madde olması veya maddenin sonucu olması fikrini Aristoteles'ten de beklememiz zamanının ötesinde anakronik bir beklenti değildir. Kritias ve Empedokles, kanın beden için hayatietini fark etmiş olmalılar. Aslında ruh diye adlandırdığımız etkenin -kan dolaşımını dile dökemeseler de- kanla özdeş olduğunu görmeleri önemli bir sezgidir. Beden, kanın hareketiyle işleyen bir organizmadır. Bu organizasyonun kompoze hali kendini ruh olarak açığa vurmaktadır. Ruh, bedendeki madde dışı aşkın bir ilke olarak değerlendirildiği sürece *apodeiktik* kıyasa imkân vermeyecektir. Öte yandan beden *apodeiktik* yöntemin konusu olur, maddi bir ruh arayışı da *apodeiktik* yöntemle imkân verir. Canlıyı cansızdan ayıran maddi karakterli bir etkenin mevcudiyeti mantık zorunluluğu iken etkenin adı ve neliği tartışmaya açıktır. Bu etkenin maddeden aşkın ruh sayılması bir mantık zorunluluğu değildir. Ruh, bir hipotez de değildir. Hipotez olması için gözleme ve sağlamasının yapılmasına imkân vermesi gerekir. Ruh doğası bakımından bizim için daha iyi bilinir durumda da değildir. Ruh, beden gibi kendisini aşikâr olarak dikte etmiyor. Öyle olsa Aristoteles, ruh hakkında bilgi edinmenin en güç şey olduğunu söylemezdi. Ruh hakkındaki bütün yorumlar ancak olasılık bildirecektir ve hatta yer yer kurgusal, dini bir öğretiye dönüşecektir. Neticede Aristoteles'in, doğa bilimlerinin bir parçası olarak

değerlendirdiği fakat bedende olmasına rağmen bedensel ve maddi bir şey olmadığını belirttiği ruh anlayışına, kendisinin ortaya koyduğu *apodeiktik* yöntemi uygulama imkânımız bulunmamaktadır.

Aristoteles'in biyolojisi astronomisine nispetle -gözlem fırsatının daha fazla olması sebebiyle olsa gerek- bilimsel yöntemine daha uygundur. O, solungaçla solunumu konuşurken suda havanın olmadığını dile getirir (Aristoteles, 2019, s. 106). Bu görüş hatalı bile olsa sorgulama yolu doğrudur. Çünkü doğayı, doğanın sınırları içerisinde kalarak konuşur. Yine “hem akciğeri hem solungacı olan canlı henüz görülmemiştir.” der (Aristoteles, 2019, s. 116). “Henüz görülmemiştir” ifadesi önemli bir ifadedir. Bu ifade “gelecekte görülebilir” düşüncesini içinde taşır. Nitekim modern dönemde hem solungaç hem de akciğere sahip canlılara rastlanmıştır.⁶

Aristoteles, hastalık ve sağlık konularında yazmanın sadece doktorlara ait değil felsefecilerin de (doğayı araştıranlar) işi olduğunu düşünür. Fakat iki grubun incelemelerinin konu ortaklığı olsa da yöntem farklılığı olduğuna dikkat çeker. Şöyle der: “İşini bilen tüm hekimler doğa hakkında açıklama yaparlar ve ilkelerini doğadan almak isterler, doğa alanında çalışan en iyi hekimler ise sonunda tıbbın ilkelerine ulaşmışlardır.” (Aristoteles, 2019, s. 126). Bu sözlerle hastalığın doğal bir fenomen olduğunu ve cevapların doğadan aranmasını ifade etmiş olur. Yanı sıra ilkeleri doğadan elde etmek gerektiğine dikkat çekmiştir. İşte bu doğa bilimci için uygun olan yöntemdir. *Apodeiktik* kesinlik burada aranır.

Disiplinlerarası ilke alışverişi hakkında da burada söz etmemiz gerekir. Biri ötekinin kapsamında olan, birbirine bağlı konuları çalışıyor olabiliriz. Örneğin optik konular geometriye, mekanik konular stereometriye, harmoni konuları aritmetiğe ve gözlemsel veriler gökbilime böylece bağlıdır (Aristoteles, 2022, s. 27). Tek tek bilimlerin kendilerine has öncülleri ve kendilerine uygun bilimsel soruları vardır. Bu durumda her soru optiğe dair veya tıba dair değildir (Aristoteles, 2022, s. 24). Sorular bağlı oldukları disipline irca edilmelidir.

Optik, geometrinin kapsamında yer alan bir bilimdir. Optik, geometriyle aynı öncüllerden tanıtlanır. Bu şekilde yakın bilimler birbirlerine ilke transfer edebilirler. Alt bilim, olanı gösterip nedeni gösteremeyebilir. Nedenin cevabı ise ilişkili üst bir bilimde ya da yine ilişkili yan bir bilimde olabilir. Fakat fizik ve metafiziğin ilişkisinde bir istisna var. Metafizik,

⁶ Akciğerli balıklar bkz.

varlığı varlık olması bakımından tartıştığı gibi teolojiyi de bir alt dal olarak kendi içerisine alır (Aristoteles, 2022, s. 17). Yani metafizik, teolojiden ibaret değildir. Metafizik sahada *apodeiktik* yöntem, uygulanabilir durumda görünmese de tartışmaya açıktır. Fakat varlığa dair herhangi bir mantık zorunluluğu kendisini metafizik surette gösterebilir -madde ve formun cismin zorunluluğu olması gibi- bunları istisna tutmalıyız. Metafizik, spekülasyon alanıdır. Spekülatif tartışmalar, metafiziğin içerisinde kaldığımız takdirde sürdürülebilir. Eğer fizikte *apodeiktik* üzere ilerleyeceksek teolojiyle fiziğin ilişkisini kesmemiz gerekir. Kişi, metafiziğin içinde *apodeiktik*ğe aykırı düşmeyecek bir bilgiyi görürse bunu fiziğe aktarıp kullanabilir. Yukarıda belirttiğimiz gibi “cisim: madde ve formdan oluşur” şeklindeki bir önerme mantıksal zorunluluktur (aksi iddia edilemez durumda) ve fizikte kullanılır. Metafiziğin alt dalı olan teolojiden, fiziğe ilke transfer etmeye ise hakkımız yoktur. Çünkü teolojinin iddiaları aksi alınamaz bir kesinlikte değildir. Bu durumda bilimsel bir kıyas oluşturma şartlarını karşılayamamaktadır. *Apodeiktik* üzere ilerleyeceksek ve hedefimiz bilimsel kıyas ise teolojik söylenceleri kendi sahasında bırakmalıyız. Örneğin A, B’de zorunlu olarak bulunuyorsa ve tanıtılmanın dayandığı orta terim olan C, A ile B’ye zorunlu olarak bağlanmadıysa sonucun nedeni bilinemez (Aristoteles, 2022, s. 18). Teolojik söylenceler A fiziksel olayıyla B fiziksel olayını birbirine zorunlu olarak bağlayabilecek C orta terimini bize vermeye yetkin değildir. Zaten uçlar ile orta terimin aynı cinsten olması zorunludur (Aristoteles, 2022, ss. 20-21). A ve B fiziksel iken C’nin farklı bir sahadan farklı bir cins olması muhaldir. Bir cinsten başka bir cinse geçiş yaparak tanıtılma yapılamaz, cins birliği aranır (Aristoteles, 2022, s. 20). *Apodeiktik*gi kuracak ilke, tanıtlanana uygun olmalıdır (Aristoteles, 2022, s. 10). Neticede teolojiyi, fizikle ilişkili üst, yakın veya yan disiplin olarak görmemek onu sadece metafizikle ilişkili izole bir dal olarak görmek gerekecektir. Fizik, nedene dair cevaplarını kendi içerisinde ve yan dallarda aramalıdır. Gerekli noktalarda da metafiziğe -*apodeiktik*ğe aykırı düşmeyecek şekilde- müracaat etmelidir.

Aristoteles’e göre farklı bilimlere ait özel ilkeler, genel (ortak) ilkelerle uyumlu olmalıdır. Her şeyin bir nedeni olduğu düşüncesi, özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü halin imkânsızlığı ortak ilkelere örnek olarak verilebilir (Arslan, 2022, ss. 52-53). Örneğin herhangi bir çiçeğin nedenselliğini araştırmak bir botanikçinin özel sahasına girer. Buradan hareketle Tanrı fikrini örnek alırsak Tanrı, teolojinin özel bir ilkesi ve önerisidir. Teoloji, kendi sınırlarında kalması kaydıyla, kendi özel ilkelerine uygun bir soruşturma takip edebilir. Tanrı, açıklayıcı bir ilke olarak değerlendirilebilir. Fakat teoloji gibi izole bir alanın özel bir ilkesini, fiziğin özel ilkelerinin üstüne genel bir ilke gibi yerleştirmek Aristoteles’in kendi yöntemine

aykırıdır. Her bilim alanında farklı türden bir bilgiye ulaşmak mümkündür. Bir geometrici kendi çalışma sahasıyla ilintili bir meseleye cevap vereceğinde, geometrici olarak geometri ilkelerini kullanarak açıklama getirmeli. Geometrik bir şeyi açıklamada aritmetikçinin kullandığı öncülleri kullanması mümkün değildir. *Burhân* bir bilimden bir başkasına taşınmaz (İbn Rüşd, 2022, ss. 55, 57). Her *burhândaki* ilk ilkelerin, o bilim için konulmuş doğaya özgü olması gerekir (İbn Rüşd, 2022, s. 106). Aristoteles, oluş ve bozuluşu yok sayan Melissos ve Parmenides’in görüşlerinin başka bir alanda (metafizik) isabetli olduğunu ama doğa bilimi açısından geçerli olmadığını söyler. Melissos ve Parmenides’in metafizik alanındaki temellendirmelerini o alandan alıp doğa bilimine taşımalarına karşı çıkmıştır (Aristoteles, 2018a, ss. 78-79). Aristoteles şöyle der: “Duyulan cisimlerin ilkeleri duyulur, ebedi olan nesnelerin ilkeleri ebedi, yok olan nesnelerin ilkeleri de yok olur, bu zorunlu; kısaca ilkeler taşıyıcılarla eş cinsten olmalı.” (Aristoteles, 2018a, s. 94). Fiziğin konusu maddi/duyulabilir töz olduğuna göre ilkelerini yine duyulurlar alanından elde etmesi gerekecektir. Aristoteles bu başarılı teorik çerçeveyi dile getirmiş olmasına rağmen kendisi sık sık apriori (deneye dayanmayan) varsayımlarla hareket eder (Whitfield, 2022, s. 33). Kendi kuramına aykırı davranır. Kuramından ayrıldığı noktalarda kurgu başlar.

Herhangi bir bilimde, o bilimle ilişkili olmayan sorular gündeme gelebilir. Bu durumda ilgili bilimde bu soruya bilimsel bir cevap varsa o zikredilebilir. İlkeleri için ayrıca bir açıklama, tanıtlama gerekmez. Nedene ulaşılamamışsa bilmiyorum/bilinmiyor diyerek susmak gerekir. Aslında açıklayıcı bir ilke tartışmaya açılmışsa bunun bir sebebi de belirli bir alanda geçerli olan ilkeyi, başka bir alana taşıma hatasını işlemiş olmaktır. Zira bu durum bilimsel bir soruşturmayı metafiziğe kaydırır. Bilimsel bir soruşturma yaparken açıklayamadığımız noktalara varlık tayin etmek, Ockhamlı William’ın “gerek olmadıkça varlıklar çoğaltılmamalı – *entia non sunt multiplicanda praeter necessitatem*” şeklindeki basitlik ilkesine aykırıdır (Ural, 2011, s. 23). Aristoteles, kendisi için belirsiz ve bilinemez durumda olan alanlar hakkında bu hataya düşmüş, bilimsel soruşturma yaparken bilim dışı bir gramere kaymıştır. Bilimsel açmazlara, ontolojik operasyon yapmıştır.

Harekete bakıp Tanrıyı açıklamak daha sonra dönüp Tanrıyı hareketin sebebi saymak ‘döngüsellğe’ düşmektir. Bu ispatı isteneni delil olarak alma *petitio principii* (*müsadere alel matlub*) diye anılan safsataya, mantık hatasına düşmeye (*logical fallacy*) sebep olur. Aristoteles ispatı isteneni delil olarak alma yanlışını bize bizzat kendisi öğretir, onu şöyle tarif eder: “Kendi kendine apaçık olmayan bir şeyi yine kendisiyle ispat etmekten ibarettir.” (Aristoteles, 1996a,

s. 168). Hareket sebebinden daha bilinir durumdadır. Hareketten Tanrı'ya ulaşmak Tanrı'yı ispatlamış olmaz. Tanrı hâlâ belirsiz bir olasılıktır. Tümel anlamda hareket o dönemde cevapsız kalmıştır. Kendisi açıklamaya muhtaç olan bir şeyi daha belirsiz bir şeyle açıklamaya kalkmak, o şeyi bilinir kılmaz bilakis bilinmezi en az iki katına çıkarmış olur. Hareket aşikâr iken onu ondan daha belirsiz bir şeyle açıklamak *apodeiktik* yönteme uygun kıyasın şartlarını ihlal etmektir. Kaldı ki Aristoteles yer hakkındaki tartışmalara temas ettiği bir bölümde, farklı filozofların görüşlerini eleştiri sadedinde şöyle der: “Şaşılacak olansa, bu konunun çözüm önerilerinin, sorunun kendisinden daha garip olduğunun düşünülmemesi.” (Aristoteles, 2018a, s. 69). Yine şöyle der: “Açık olmayan şeyler aracılığıyla açık şeyleri kanıtlamak ise kendisi aracılığıyla bilinir olanla kendisi aracılığıyla bilinir olmayanı birbirinden ayıramayan birinin işi.” (Aristoteles, 2020, s. 53).

Fiziğe ait olan hareketi fiziği kapsayan daha üst bir bilimde cevaplamaya çalışmak, artık bilimsel bir soruşturmadan çıkıp ontolojiye geçiştir. Bu teşebbüs, nedeni bilinmeyene fâil atamadır. Hareket evrenin kendisinde içkin olabilir. Fakat Aristoteles tümel hareketi, nedenlerin nedeni olarak görülen uzak bir nedene nispet etmiştir. Uzak neden sayma sebebimiz fiziksel alanın cevabını fiziksel sahada aramayıp fizik dışında aramasından kaynaklanır. Burhân özel ve ilişkili ilkelerden oluşur: Bu ilkeler bir şeyin yakın sebepleridir (İbn Rüşd, 2022, s. 59). Aristoteles bizzat kendisi bir meseleyi uzak orta terime nispet etmeyi, Anakharsis'nin; İskitlerde flütçü kızlar yokmuş, çünkü asmaları yokmuş sözüne benzetir (Aristoteles, 2022, s. 27).

Aristoteles, bir ilk devindirenin var olmasını zorunlu görür (Aristoteles, 2020, ss. 311, 363). Kendisi hareket etmeyen ilk hareket ettirici (Grekçe: *proton kinoun akinêton* – Latince: *primum motor immobilis*) evrenin bir parçası değildir (Aristoteles, 2021a, s. 34). Aristoteles, evrenin ezeli olduğunu düşünürken ilk hareket ettirici tarafından verilen başlangıç hareketinden bahsetmesi çelişik durmaktadır. Sadece maddenin ezeli olduğunu düşünse böyle bir çelişkidен bahsedemezdik. Fakat o, gökyüzünün hep var olduğunu düşünüyor. Ayrıca zorla olan ve doğaya aykırı olan (doğasından kaynaklı olmayan) bir hareketin ebedi olmasını olanaksız görür (Aristoteles, 2018a, s. 74). Dikkat çekmek istediğimiz nokta Tanrı'dan kaynaklanan ilk hareket, zorunda bırakan harekettir. Çünkü doğası gereği hareket edebiliyor olsa hareketi kendisinden olurdu ve hareket ettirici bir fâile ihtiyaç duyulmazdı. Aristoteles de bunun farkındadır (Aristoteles, 2018a, s. 83). Bir şeyin başkası tarafından hareket ettirilmesi zorunlu harekettir. Aristoteles, Platon'un *Timaios*'taki 'gökyüzü sonradan oluşmuştur ama ebediyen var olacaktır'

görüşüne karşı çıkar (Aristoteles, 2018a, ss. 38-39). O zaman soru şu: Aristoteles’in ezeli kabul ettiği evrene Tanrı nasıl başlangıç hareketi vermiştir? Madem kendisinden kaynaklanmayan hareket, dış etkenle zorunlu olarak hareket ettirilir ve böylesi bir hareket ebediyen süremez o zaman gökyüzünün mükemmelliği ve ebedi oluşu nasıl açıklanacak?

‘Kendisi hareket etmeyen ilk hareket ettirici’ tabiri sorunludur. Kendisi bilinmeyen bir şeye bir de “hareket etmeyen” şeklinde sıfat yüklemiş olması hatadır. Eğer bu sıfatı doğa felsefesinden hareket ederek Tanrı’ya nispet ettiyse, ilişkisiz fakat üst bir bilim olan teolojiye ilke veriyor ya da ilkeyi şekillendiriyor deriz. Çünkü Tanrı’da madde olsa o zaman cismani olurdu; hareketin ilk kaynağı olamaz ve hareket ettirilen olurdu; Aristoteles’in “Tanrı salt formdur, maddesi ve cismi yoktur” diyebilmesine imkân veren doğa felsefesine dair görüşleridir. İlk hareket ettirici, bir varsayım ve olasılık iken sıfat tayin ederek sistemi tamamlamak, yönetime sadık kalmadığı bir noktadır. Bu şekliyle teoloji sınırlarında konuşulabilir. Kendisi hareket etmeyen ilk hareket ettirici, *İkinci Analitikler*’de yer alan *Tragelaphos* (keçi-geyik) örneğindeki gibi adla imlenmiş göndergesiz bir göstergedir, belirsizdir. Yokluğa veya yoka sınırsız yüklem yükleyebiliriz. Taşıyıcı gerçeklik değilse bunun bir anlamı olmayacaktır. Aristoteles bir şeyin varlığını ve yokluğunu tespit etmede dikkat çekici bir ifade kullanır: “Gerçekten varlık ve yokluk bu şeyin algılanmış olmaya elverişli olup olmamasıyla belirlenir.” (Aristoteles, 1990, s. 38). Tanrı, teoloji müfredatı içinde bir tarzda biliniyor olsa da başka bir tarzda mesela doğa bilimleri açısından bilinir durumda değil. Kaldı ki Aristoteles, Empedokles’in dostluk ve düşmanlık ilkelerini eleştirir. Bu bağlamda şunları söyler: “Dostluk ve düşmanlığın hareket ettirdiklerini söylemek yetmez. Fakat o zaman ya tanımlamak ya bu hareketleri varsayım olarak göz önüne almak ya da onları ya belirsizce ya da herhangi bir şekilde ispatlamak gerekirdi.” (Aristoteles, 1990, s. 129). Aristoteles, Empedokles’in ilkelerini kanıtlamadan bırakmasını eleştirmiştir. Aslında bu ilkelerin kanıtlanamaz durumda olduklarını biliyor ve böylesi ilkelerin açıklama için kullanılmasına karşı çıkıyor gibiydi. Bu durumda Aristoteles’in sistemindeki dostluk ve düşmanlık ilkelerine benzeyen kurgusal sözleri/önerileri, bilimsel bir gramer olarak değil inanç grameriyle yapılmış açıklamalar olarak değerlendirmeliyiz. Fiziksel olanın cevabı, fiziksel olanda aranmalıydı. Fiziksel alandaki bir sonucun cevabını yetersizlikler sebebiyle fizik-dışı bir varlıkla açıklama yolu tutulmuştur. Metafiziği insan zihninin doğal bir özelliği kabul edebiliriz. Böyle olsa dahi bu tip açıklamaları kendi sınırları içerisinde tutmak gerekir.

Aristoteles, her şeyi açıklayan bütüncül cevaplar arıyordu. Henüz bilinemez yahut hiç bilinemez demesi gereken meselelerde de bilimsel bir gramerle konuşmaya çalışması Aristoteles'in sistemci yönüne hamledilebilecek bir hatadır ya da zaafıdır. Olası önermelerinin yanına 'bu olasıdır' şeklinde bir kayıt koyması ya da belirsiz bir meselede 'bu konu belirsizdir' türünde bir açıklama yapması, böyle bir üslup geliştirmesi, onun dönemi için de mümkün görünüyor. Bu yönüyle bu beklentiye anakronik bir beklenti olarak değerlendirmemek gerekir. Nitekim Protagoras Tanrılarla ilgili soruya şöyle cevap vermiştir: "Tanrılarla ilgili olarak ne var olduklarını söyleyebilirim ne de var olmadıklarını; çünkü bunu bilmeyi engelleyen çok şey var: belirsizlik ve insan yaşamının kısa oluşu." (Laertios, 2021, s. 441). Bu ifadeyi antik dönemde geliştirilmiş bir agnostisizm olarak değerlendirebiliriz. Yanı sıra Roma döneminde yargıçlar bir davaya akıl erdiremedikleri zaman dava metnine açılımı "*non liquet* - açık değil/mesele kapalı" anlamındaki N. L. harflerini yazarlarmış (Voltaire, 1995, s. c. 1, 109). Aristoteles'in de belirsizliği ifade eden Yunanca bir işaretleme yapması isabetli olurmuş. Zira bunu yapmış olması kendisinden sonra bin yıl sürecek sorgulanmaz otoritesini kırabilirdi. Yanı sıra bilimin önünü açabilirdi. Bir yalvaç gibi her şeyi cevaplama zaafı bilimsel olmaktan öte peygamberane bir tarzdır. Bu durum sonraki kuşakların her önermeyi aynı derecede ve kuvvette söylenmiş gibi değerlendirmesine teşnedir. Kaldı ki Aristoteles kendisi dahi şöyle demiştir: "Öyleyse her bilgin her soruyu yöneltmemek gerekir, bilgin de sınırlı bilgisinin dışında kalan konulara ilişkin tüm soruları yanıtlamamalıdır." (Aristoteles, 2022, s. 24) Kuşkusuz bu durum Aristoteles'in düşünce tarihindeki yerini ve kıymetini değiştirmeyecektir.

Aristoteles varlığı kendisinden ötürü zorunlu olarak düşünülen bir önermenin varsayım veya koyut olmadığını dile getirir (Aristoteles, 2022, s. 22). Duyulur alanı düşünülür alanla açıklama hatasına düşmüştür. Aristoteles, tümeli araştıranların gözlem eksikliğinden ötürü çoğu kez tek teklerden kimisini bilmediklerinden bahseder (Aristoteles, 2022, s. 27) Bu önemli bir ifadedir. Dönemin teknik yetersizlikleri veya konunun mahiyeti ya da her ikisinin birlikte olması, konuyu bütünüyle değil de kısmen anlamaya sebep olabilir. Bu eksik bilgidir. Bir şey bir anlamda bilinirken başka bir anlamda bilinmiyor olabilir (Aristoteles, 2022, s. 10). Bu yetersiz kalan kısmı spekülasyonla kapatmak ya da başka bağlantısız bir bilimin öncülünü uygulayarak açıklamak yanlışla götürecektir. Aristoteles, yönteminde buna karşı çıkmaktadır. Fakat pratikte kendisi de maalesef bu hataya düşmüştür. Zihin varlığa uymalı, varlık zihne uyarlamaya zorlanmamalıdır.

SONUÇ

Aristoteles *apodeiktik* adıyla çağının çok önünde bir bilimsel yöntem ortaya koymayı başarmış olsa da doğa felsefesi -biyolojiyi istisna tutarsak- görüşleri için aynısını söyleyemeyiz. Gökyüzünü tanrısal bir alan saymasıyla başlayan hata çığ gibi büyümüş, kendisinin deyişiyle ifade edersek, hakikatten ufak bir sapma soruşturmanın sonucunda Aristoteles'i hakikatin çok uzağına taşımıştır. O, sistemini tamamlama adına farkında olarak veya olmayarak bilimsel yönteminden taviz vermiştir. Sistem içinde çelişkiye düşmemek için hataya düşmek göze alınmış gibidir. Dönemin felsefesinde yaygın bir tutarlılık saplantısı olabileceği gibi (doğal olarak filozof bunun baskısını üzerinde hissedebilir) tutarlılık saplantısı filozofun kendi karakteriyle de alakalı olabilir. Aristoteles felsefesindeki hatalı ve zayıf yönlerin hep kendi önerdiği bilimsel yöntemden taviz verdiği noktalarda olması da dikkat çekicidir. Hatalı ve zayıf yönler kendisini en çok Aristoteles'in doğa felsefesinde özellikle astronomiye dair görüşlerinde gösterir. Aslında bu durum yani yanlışla düştüğü gidiş yolu ve noktalar önerdiği bilimsel yöntemin değerini ve önemini açık bir şekilde göstermektedir.

Sistemi tamamlama ve tutarlılığını sürdürme 'takıntısı' sistem filozoflarının handikabıdır. Aristoteles'i bir sistem filozofu sayarsak onda da bu durum kendisini göstermektedir. Her soru her kişiye sorulmaz ve her kişi her soruyu cevaplamamalı derken kendisi neredeyse her konuda söz söylemeyi denemiştir. Aristoteles'in en büyük başarısızlığı "bilmiyorum" diyememekten kaynaklanır. Görüleyemediği alanlar hakkında hipotez kurmaya çalışmış, yönteminin tümevarım aşamasını ıskalamıştır. Bu durumda yöntemini her durumda tutarlı biçimde işletememiştir. İlişkisiz bilimler arasında ilke transfer etme hatası bu duruma iyi bir örnektir.

Apodeiktik kıyas *bedihî* öncüller yani aksiyomlarla ve deney temelli tümevarıma dayanan hipotezler ile kurulur. Aristoteles, hipotezlerin hepsinin aynı kuvvette olmadığını sezmesine rağmen 'sözde hipotez' adıyla anmayı teklif ettiğimiz 'kurgu bulaşmış hipotezleri' kullanmıştır. Yöntemine sadık kalmamıştır. Yine her durum için hangi yöntemin kullanılacağını belirlemek gerektiğini dile getirir. Şayet doğa felsefesine *apodeiktik* yöntemi uygulamadıysa veya uygulayamadıysa bunu belirtmesi gerekirdi. Sonraki kuşaklar böylesi büyük bir ağzın söylediği sözlerin hepsini aynı güçte söylenmiş sözler sandılar. Bunu önlemek için bir ön alma titizliği gösterilebilirdi. Aristoteles'in otoritesinin gölgesinde kalan bilim, kendisini uzun zamanlar sürdürmüştür. O kadar ki Aristoteles'in söylemiş olması herhangi bir öncülü kendi başına *bedihî* veya doğrulanmış ya da yanlışlanamaz bir hipotez gibi görmeye

neden olmuştur. *Apodeiktik* yönteme uygun kıyasın altı temel şartını karşılamayan öncüllerle saptamalarda bulunması hatasının sebebidir. Ek olarak bilen özne bakımından ve doğası gereği kendisini aşikâr bir şekilde dikte etmeyen ve daha iyi bilinir durumda olmayan öncüllerle hareket edilmiştir. Aristoteles kozmolojisine yaptığımız bu eleştiri Meşşâî geleneğin kozmolojisine de kıyas edilebilir. Dolayısıyla Aristoteles'in kozmolojisinin eleştirisi aynı zamanda Meşşâî geleneğin kozmolojik kabullerinin eleştirisine bir giriştir.

Neticede Aristoteles'in doğa felsefesinin önemli bir bölümü, şartlarını kendisinin zikrettiği kesin öncüllere dayanmadığı için *apodeiktik/burhânî* yöntem üzerine kurulmamış veya kurulamamıştır. Dolayısıyla bilimsel bilgi (episteme) kıymeti taşımamaktadır. Pekâlâ geneli itibariyle *apodeiktik* yöntem uygulanmamış ve çıkarılan sonuçlar da buna bağlı olarak bilimsel değerden yoksunsa bu durumda Aristoteles'in kurduğu kıyaslar ve kullandığı öncüller hangi isimle anılmalıdır? Şunu açık yüreklilikle söylemek gerekir ki onun kullandığı öncüller meşhur ve yer yer doğru olmayan öncüllerdir. Görüşlerinin önemli bir bölümü diyalektik kıyasın tipik muhtemel öncülleri, eristik kıyasın olası görünmekle beraber gerçekte olası olmayan öncülleri ve hatta -kötü niyetli olmasa da- yer yer sofistik *paralojilerin (safsata)* yani doğru olmayan öncüllerden sonuç çıkarma örneği olmanın ötesine geçememiştir. Örneğin hareketten Tanrı'ya gitmesi ve sonra dönüp Tanrıyla hareketi açıklaması döngüsel nedensellik safsatasına düşürmüştür. Safsata bir gruba (sofistler) mahsus değildir. Safsata türü söylemlerin özellikleri bellidir. Bu özelliklere sahip sözler söyleyen herkes -kim olduğuna bakılmaksızın- safsata söylemiştir. Aristoteles'in doğa felsefesi bağlamındaki görüşlerinin bir bölümü özellikle astronomiye dair görüşlerinin neredeyse tamamı bilim olmaktan öte spekülasyondur. Aristoteles'in astronomiye yaptığı en büyük katkı yanlışlanmasıdır.

Çalışmamızda Aristoteles'in yöntemine bağlı kalmadığı noktaları göstermeye odaklandığımız için yöntemine bağlı kaldığı noktalara çok fazla temas etmedik. Fakat onun biyolojisinin genel olarak bilimsel yöntemine uygun olduğundan bahsedebiliriz. Biyolojideki üstünlüğünü modern dönemin ünlü biyologu Charles Darwin'in (ö. 1882) sözleri takdir eder: “Çok farklı biçimlerde olmakla birlikte Linnaeus ve Cuvier benim Tanrılarım olmuştur. Ancak onlar yaşlı Aristoteles'in yanında ancak öğrenciydiler.” (Ross, 2011, s. 182). Carl Linnaeus (ö. 1778) modern dönemlerin en ünlü biyologlarından. Baron Cuvier (ö. 1832) ise zoolojinin meşhur ismidir. Biyolojinin devlerinden olan Charles Darwin gibi bir ismin yine iki dev ismi anıp bunları biyolojide Aristoteles'in öğrencisi olarak anması, Aristoteles'in kıymetini ve bilgeliğini ortaya koyup teslim eden bir cümle ve tespittir.

KAYNAKÇA

- Aristoteles. (1990). *Oluş ve Bozuluş Üzerine*. Ara Yayıncılık.
- Aristoteles. (1996a). *Birinci Analitikler*. MEB Yayınları.
- Aristoteles. (1996b). *Organon V - Topikler*. MEB Yayınları.
- Aristoteles. (2007). *Sofistlerin Çürütmeleri Üzerine*. Say Yayınları.
- Aristoteles. (2018a). *Gökyüzü Üzerine*. Bilgesu Yayıncılık.
- Aristoteles. (2018b). *Ruh Üzerine*. Sentez Yayınları.
- Aristoteles. (2019). *Parva Naturalia*. Say Yayınları.
- Aristoteles. (2020). *Fizik*. Yapı Kredi Yayınları.
- Aristoteles. (2021a). *Hayvanların Hareketleri Üzerine*. Say Yayınları.
- Aristoteles. (2021b). *Metafizik*. Divan Kitap.
- Aristoteles. (2021c). *Retorik*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Aristoteles. (2022). *İkinci Çözümlemeler*. Yapı Kredi Yayınları.
- Aristoteles. (2024). *Fizyonomi*. Biblos.
- Arslan, A. (2022). *İlkçağ Felsefe Tarihi—Aristoteles*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Atademir, H. R. (2019). *Aristo'nun Mantık ve İlim Anlayışı*. Köprü Kitap.
- Birgül, M. F. (2013). *İbn Rüşd'de Burhân*. Ötüken Yayınları.
- Copleston, F. (2013). *Aristoteles*. İdea Yayınları.
- Duralı, T. (1995). *Aristoteles'te Bilim ve Canlılar Sorunu*. Çantay Kitabevi.
- Emiroğlu, İ., & Altunya, H. (2018). *Örnekleriyle Mantık Sözlüğü*. Litera Yayıncılık.
- Gregory, A. (2019). *Evreka*. Alfa Yayınları.
- İbn Rüşd. (2022). *İkinci Analitikler'in Orta Şerhi*. Klasik Yayınları.
- İbn Sînâ. (2006). *İkinci Analitikler*. Litera Yayıncılık.

- Kaya, H. (2020). İbn Rüşd’de Bilimsel Kanıtlama Yöntemi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23.
- Laertios, D. (2021). *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*. Yapı Kredi Yayınları.
- Losee, J. (2001). *Bilim Felsefesine Tarihsel Bir Giriş*. Dost Kitabevi Yayınları.
- Özcan, M. (2016). *Aristoteles Felsefesi: Temel Kavramlar ve Görüşler*. Bilgesu Yayıncılık.
- Ross, D. (2011). *Aristoteles*. Kabalcı Yayınevi.
- Tekin, A. (2017). *Varlık ve Akıl—Aristoteles ve Fârâbî’de Burhan Teorisi*. Klasik Yayınları.
- Ural, Ş. (2011). *Basitlik İlkesi*. Kabalcı Yayınevi.
- Voltaire. (1995). *Felsefe Sözlüğü*. MEB Yayınları.
- Whitfield, P. (2022). *Batı Biliminde Dönüm Noktaları*. Küre Yayınları.